

891.99

U-64

1908p.

Երոստի Մեսեթան

Ս Ը Մ Մ Ա Ր Ը

Կ Է Պ

ՆԵՐՍԵՍԻԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Փ Ա Ր Ի Ջ

908

891.99
Մ. 64

19 NOV 2011

891.9

17-64

ԵՐՈՒԱՆԴ ՄԵՍԵՆԵԱՆ

Ս Ը Մ Ս Ա Ր Ը

Վ Է Պ

Տպագր. ՆԵՐՍԷՍԵԱՆ

Փ Ա Ր Ի Ջ

1908

28.06.2013

435

I

Ամէն անգամ որ Մարտիկայէն Փարիզ կուգար Տիգրան, անակընկալ լուր մը պիտի բերեր ինծի:

Աշխոյժ տղայ մըն էր որ առուտուրին հետ ատեն կը գտնէր մեզ — յեղափոխականներս — շահագրգռող գործ մը գլուխնիս հանելու: Այս անգամ զուարթ ժպիտը իր խանդավառ հետքին տեղ մեկամաղձոտ ու աժգոյն բան մը դրած էր աչքերուն մէջ: «Նորէն գործ մը — ընկեր — հայ աղջիկ մը որ պանդոկ ձգած էմ, տարաբաղդ զոհ մը սա՛ Սըմսար աղաներուն որոնք ճիւղաղային լրբութեամբ գաղթականը կը շահագործեն: Աս հեղ աւելին ալ ըրեր են. երեւակայէ՛, սկսեր են հայ արիւնը փձացնելու հեշտ գործին, պղծելով միամիտ աղջիկներ՝ որ կարօտալից հայրենիքը կը խրկէ իր պանդուխտ զաւկըներուն թե թիկունք ըլլալու. կողոպտելով անպաշտպան մայրերը անոնց՝ որ աշխատանքի տակ կը մաշին հեռաւոր պանդխտութեան գոգը: Ու հայութիւնը հա՛ ընչեղ ու անտարբեր հայութիւնը, լուր իսկ չունի իր քթին տակ գործ դրուած գազանային անլուր խոշտանգումներէն. և արդէն ի՞նչ հոգը»:

Այս խօսքերը զրուցեց բարեկամս և կ'ընդունէր որ յուզուելու պատճառ ունէի. — յուզումը փոխանցիկ է:

63975-67

Ու զգացի թէ գլուխս կը դառնար և զայրացած՝ սկսայ պօռալ, սպառնալ, փրփրիլ: Բայց Տիգրան որ շուտով բոց չէր առներ, սկսաւ շարունակել, իբրև թէ սովորական նիւթ մը ըլլար առջևս զբաժը — որուն անգիտակցօրէն կ'անդրադառնաս ու կը թողուս ետքը՝ մէկդի զբաժ սիկառօ ձեռք առնելու:

— Բայց ո՛չ, կը շարունակէր տղան, անոնք խորամանկ են ու չարհօգի: Բանաստեղծ մը ըսեր է — գողին ձեռքէն հայհոյանքով բան չի փրցուիր, այլ անուշ լեզուով, — եթէ կարելի է հարուած մը տալ իրենց զայրոյթի դիմակը նետենք ու մեր նպատակը թող ծածկուի խնդում երեսի մը պատրանքին մէջ. քաջ մարդն է միայն որուն արժանապատուութիւնը կրնաս գրգռել ու վստահ ես որ կուիւր պիտի փրթի, ինչպէս արագ կայծը կը թռի կայծքարի դիւրագրգիռ շրթունքէն:

* * *

Անձրևոտ օր մըն էր, առանձնացած սենեակին մէջ, հայու խելօք աղջիկ մը գտանք, որու անկեղծ ու խոշոր աչքերուն մէջ տեսակ մը մանկական բայց գունատ վախի մը մշտախոյս յուզումը կար. անձկութիւն մը որ սև, առատ մազերու ծալքերուն տակ կը թրթռար, կը շիկնէր ու կը մարէր նուրբ յոնքերուն ներքև երագող ակնարկի մը մէջ: Ու ինձի կը թուէր թէ զարհուրելիօրէն սրտայոյզ էր բողբոջ այդ ակնարկին՝ — երբ երազէն կ'արթննար — աղջկան մը հպարտ հոգիէն ձայն տուող բողբոջ անոնց դէմ որ յարգանք չունեցան կուսական պատիւին ու անկեղծ վստահութեան, դաւեցին միամիտ սրտին դէմ, խլեցին իրմէն գեղեցկութեան

ծաղիկը զոր հպարտութեամբ հայ աղջիկը կը կրէր հայրենիքի կոյս սարերէն՝ հեռաւոր աշխարհի սիրական տղուն՝ դիմագրաւելով խորհրդաւոր ծովերը, ընդարձակ ու անծանօթ:

Ու հայ մը գործած էր ատ ստրուկ ոճիրը, առաջինը՝ որուն օտար հողի վրայ հանդիպեր էր խեղճ աղջիկը:

Տխուր ընկերներ եղանք թշուառին. հաղիւ կրնար խօսիլ ու թերևս անօգուտ մնային տաջարկներս եթէ Տիգրան շահած չըլլար Միրանուշի վստահութիւնը:

Օր մը ետք հիւանդանոց տարած էինք զինքը, ուր անցուց ադ ձմեռը անկողին փռուած տաղտկալի յոգնածութեամբ մը:

Աինս որ զինք տեսնել կ'երթար, ուրախ լուրեր սկսեր էր բերել. — Միրանուշ կը գտնէր կարծես իր առուգութիւնը՝ օրէ օր աւելի հոգի առնելով: Եւ օր մը որ զինք տեսնելու գացեր էինք — կինս ու ես — հաղիւ թէ քովը նստած՝ սկսաւ համբուրել կնոջս ձեռքերը ու նշմարեցի որ արցունքը կը յորդէր աչքերէն. ո՞վ գիտէ ինչեր կը դառնային խեղճ փոքրիկ գլխուն մէջ, — առատ արցունք որ մարդկային կտոր մը բարիք կը հասեցնէր քնքուշ սրտէն: Խանդաղատանքով էր որ դիտեցի այդ զաւակը բնութեան որ տառապած, անտուն, թափառելով տեղէ տեղ ու խաղալիկ Սըմնարնեբու ձեռք, բռնաբարուած ու խոշտանգուած, բայց կուտած բոլոր ուժովն ու կամեցողութեամբը՝ երախտագիտութեան անգուսպ շարժումի մը մէջ՝ տաք համբոյր կուտար ապշած կնկանս, իր աղուոր բազուկները անոր վիզը փաթթելով, սիրոյ խոյանքին մէջ մոռցած տառապանքին խստութիւնը:

Կեանքիս է՛ն երջանիկ օրերէն մէկը եղաւ ադ օրը և մինչև այսօր երբ յաճախ սրտակէզ վերլիշումները՝ անցեալին մէջ նիրհող մտքիս՝ Սիրանուշի ցաւը կը հրահրեն մէջս, համբոյրին յիշատակն է միայն որ միտքս կ'սփոփէ, ու պահ մը աչքերս կը փակեմ՝ ըմբոշինելու հոգեկէն՝ անհուն բարութիւնը ադ հոգիին գոր համբոյրի մը մէջ սիրով արբշիւ պղտիկ բերանը կը դնէր:

Տխուր օրերը անցան ու արևը թարմ ժպիտ նետեց Սիրանուշի նայուածքին մէջ: Գեղի տուններնիս առեր էինք զինք ու մասամբ յաջողած հովին տայու մեղամաղձոտ մտածումները մանուկ մտքին: Տարակոյս չունիմ որ երջանիկ կղզար ինքզինքը այդ պահուն. — խնամոտ հոգատարութիւն մը սկսեր էր արտայայտել կնոջս օգնելու իր օրական ջանքին մէջ ու ալ հարկ չկար իրմով մտահոգուելու:

* * *

Գաղթականները սկսեր էին գալ ու Սրմնարներու վոհմակը իր թափուր ու անդէն որսին կ'սպասէր Մարսիլեա և Ղիլրուլ:

Նորէն պիտի բռնաբարէին անոնք անտէր հայ աղջիկը, նորէն ստորին կեանքի մէջ պիտի քաշէին գեղացի հայ տղան, նորէն յօդուած մըն ալ լսելի պիտի ընէր բողոքի թեթև ձայն մը, և աղգային գործիչները՝ գրագետ, որ սին բանաստեղծութեամբ ու պառաւական շարլաթանութիւնով թերթ կը մրտէ. քահանայ ու ջոջաղա, որ սուտ-խուլ կ'ուզեն ըլլալ տրտունջներու, — ամենքն ալ անտարբեր հանդիսատեսները պիտի ըլլային այս ողբերգութեան որ ամէն գարնան կը ներկայացուի:

Ու Սրմնարը անգամ մըն ալ ամբարտաւան անարգանքը պիտի նետէր գաղթական հօտին:

Ո՛չ, սա բանը վերջ գտնելու էր. շուտով ստիպողական հեռագիր մը կը քաշէի Ամերիկա ու երկու շաբաթ ետք Մարտիկ ու ես Մարսիլեա կը հասնէինք: Կռուող և անհամբեր տղայ մըն էր Մարտիկ, գործը աւելի աւրելու ընդունակ, ասոր համար ստիպեցի զինք եւրոպական գաղութին մէջ գործելու մեր դատին համար ու ես հանդարտ և պարագաներուն յարմարող՝ շուտով մուտք գտայ Սրմնարի պանդոկները:

Կեանքը սակայն, անտանելի էր հօն սիրտ կրող որեւէ անհատի համար և շատ հեղ գերբնական ճիգեր հարկ եղան ինձի՝ զսպելու կատաղութիւնս, որ աւա՛ղ, անգօր էր տակաւին: Այնքան սրամիտ ու խորամանկօրէն դաւաճան դարձեր էին սա՛՛ գաւառացի հայ Սրմնարները որ՝ առաջին օրերը շարունակ հակասութեան մէջ ապրեցայ. հարկ եղաւ նոյնիսկ ատեն մը սպասել որպէսզի իրականութիւնները երևան գան դէպքերու բնական ընթացքէն:

Իրիկուն մը, գաղտնի փսփսուքը Սրմնարներու միջև ու անօրինակ գնա եկուրը պանդոկի տղաքներուն, տխուր զգացումներու հետ նոր գաղթականութեան մը ժամանումին լուրը բերին ինձի:

Հետաքրքրութիւն կեղծելով՝ ես ալ խառնուեցայ անոնց խումբին, ու նաև գացինք գաղթական հայերը դիմաւորելու: Հինգ ընտանիք էին — ծեր, տղայ, կնիկմարդ ու չափահաս, խոռուած մէկ կողմ աւելորդ ծրարներու պէս իրարու վրայ — անստոյգ ու յոգնած նայուածքներով:

— Հայ, հայ, — սկսան ձայն տալ իրարու, երբ տեսան ֆէսուորներու խումբը, որ իր շարքերուն մէջ

կը սեղմէր գաղթողները. — հայու պանդոկ — Սրմնարին տունը, հանգիստ ու լա՛ւ կերակո՛ւր, — և միամիտ գաղթականը, հրձուած օտար հողի վրայ հայու երես տեսնելուն՝ կուգար խճողուիլ Մխիթար Սրմնարին պանդոկը:

Սրմնարներու պետն էր ան, Մխիթար Սրմնարը, որուն կը հնազանդէին Մարսիլիոյ, Լիվրբուլի ու Փանչէսթրի Սրմնարները: «Ես սիւնը եղած եմ արհեստին», կը պարծենար և իրմէ ելած խօսք մը երբէք գետին չէր ձգուեր, ու ջանքը որ ծառայութեան մէջ կը դնէին պանդոկի լաճերը, յայտնի ապացոյց մըն էր թէ Մխիթար ի՛նչքան ամուր բռնած էր իր ցանցերուն մէջ հոն ինկած երիտասարդութիւնը:

Ծաղիկէն աւրուած դէմք մը, որ թարմ կ'ածիլէր. պղտիկ ու մուրթ երկու ծակող աչքեր որ դեղնած մազերու պատկառանքին հետ բաւական աղէկ կը պարտրկէին հակակրուծիւնը որ փայլուն ու գէշ կտրուած ուրտէնկոթին մէջ անէացած հասակին տափակ կարծուծիւնը կը ներշնչէր:

Շատոնց Մարսիլիա եկած էր Մխիթար. անոր թողած տպաւորութիւնը իր ձեռքէն անցնող գաղթականներուն վրայ շատ տխուր էր եղած ու յիշատակը գլխու պտոյտ կը պատճառէր զոհներուն:

Չըլլայ սակայն որ հետաքրքրութենէ մղուած մէկը զայն տեսնել ուզէ. ժպիտ մը ունի շրթունքին վրայ ու նսեմ, աւրուած, մուրթ դէմքը արտակարգօրէն կ'այլափոխուի. կեանքի մէջ շատ հանդիպած եմ ասանկ տգեղներու որոնք՝ ձիրքը ունին ժպիտի մը մէջ դնելու ամբողջ դիւթութիւն մը որ համակրութեան մէջ կը պարարէ հոգիդ, ասոր համար է որ գեղեցիկը մեզ

կ'զմայլեցնէ. բայց սիրունը հրձուալից կը գրաւէ մեր իմացականութիւնը:

— Ի՛նչ շնորհալի մարդ. մտածեր են շատերը, — Մխիթարի սենեակէն դուրս եկած: Ո՛չ, հոն չէ մարդը. դիտեցէք զայն երբ կը խորհի պանդոկի աղտոտ, խոնաւ խնկին մէջ կծկտած, երկու մատով կը քերէ լերկ ծնոտը ու վայնասուն կանչելով հայհոյանք կը մխայ իսկոյն. կ'ըսուի թէ իր մարդիկն իսկ հլու կը դառնան այն ատեն ու մուրթ անկիւնները կը քաշուին:

Մխիթար զայրոյթի գերին չէ սակայն երկար ատեն, պահը անցած, խորամանկ գոհունակութիւնը ժպիտի մը մէջ կը փայլի:

Ճիշտ այդ ժպիտը կը պլպլար երեսին վրայ, երբ զիս պանդոկ ընդունեց, և նոյն ժպիտը յաղթական տեսայ, երբ իրիկուան հոն խոնուած ամբոխին վրայ աչք մը կը նետէր, իբր թէ աղբի կոյտ մը ըլլար ան, նետուած՝ անհոգ թիերով՝ իրարու վրայ, շեղջուած խուցի մը մէջ, ուր գիշերներ պիտի անցնէին, մինչև որ ամենազօր Սրմնարը պժգանքով փողոց նետէր սպասումէն չորցած կմախքը այդ մարդերուն՝ հինցած, գործածուած ու անշահ:

Շարաթ մը ամբողջ ապարդիւն անցած էր և դեռ չէի կրցած դասաւորել կարգ մը օրէնքի առջև արժէք ունեցող փաստեր, պատահարներու քասօին մէջէն. գործը դժուար ալ էր թերևս. — բոլոր այն շողքօրթ զգուշութիւնները զօր Մխիթար կը հնարէր՝ դիւրին կը շեղէին զինք հետապնդող քայլս ուղիղ հետքէն, ու կ'զգայի թէ մէջս գտնուած ուժը, զօր բարոյական կորով կը կոչենք պարծանքով, անդամալոյծ կ'լինար

ծիծաղելիօրէն չափազանցուած պատուասիրութեան մէջ, որով Մխիթար Տիւրը կը պարարէր:

Բարեբաղդաբար, պայքարին առջև երկար դասալիք չէի ըլլար. հմայքը՝ որ Մխիթարի դիմակաւոր անկեղծութիւնը գործած էր քիչ մը ամէն բանի հաւտացող մտքիս վրայ՝ կը ցնդէր իրականութեան առջև, ինչպէս արեւի ճառագայթ մը կը ցրուէ մնայլ գիշերուան մը յաջորդող առտուան ընդարձակ ու տարածուած փոշոտ ու տաք մշուշը:

Թուղթի ծրար մը զոր Տիգրան առջևս նետեց օր մը — թերևս ատոր մէջ հաշիւդ գտնաս, խեղճ տղաս, — ըսաւ: Միրանուշի պատմութիւնն էր, իր ձեռքով, հիւանդի դողդօջիւն ձեռքովը գրուած պատմութիւնը, զոր չպիտի վարանիմ հրատարակելէ:

« Իմ պատմութիւնս, — կ'ըսէր Միրանուշ — պարզ կենսագրութիւնն է շատ մը անտէր հայ աղջկան որ անծանօթ սիրականի մը հրաւերին՝ կրելով ամէն զըրկանք, մոռնալով ամէն համակրութիւն, կը խոյանայ սիրոյ ետեւէն, բայց աւա՛ղ, այդ աղետալի խոյանքէն քիչեր՝ անվաս՝ յոգնած կուրծքերնին սիրականի սրտին վրայ կրցեր են հանգչեցնել: Գարուն տեսնող թռչունի խօլ խոյանք որ կուրօրէն ձնող օրուան առաջին արշալոյսին թև կ'առնէ և լուսով արբշխու, կուրծքը կը զարնէ չոր ու ծակող ապառաժին ու կ'իյնայ միացող զօհը իր սիրոյն, երգի մը թափուր շեշտը կոկորդին մէջ խղզուած: Կամ հնազանդ զինուորի մը անգիտակից հպատակութիւնը, որուն չ'իյնար հարցնել « ինչո՞ւ » ան պէտք է քալէ ու կռիւի մէջ մեռնի. ինչպէս բանաստեղծ մը կ'ըսէր մեր գրքերուն մէջ:

« Խօ՛ւ ու կոյր զոհաբերութիւն մը՝ որ սիրոյ գեղեցկութիւնը կը կազմէ և անոր կուտայ բուռն ուժը մեր մէջ նուաճելու ամէն ջիղ, ամէն զգացողութիւն, ամէն մտածում ու կամեցողութիւն, թաւալելով աղջկան գունտ մը սիրտը՝ հօր ու հեւացող շարժիչ մեքենայի մը պէս որ անհամբեր արշաւին մէջ շարք շարք կը քաշէ կը տանի կեանքի այնքան յօժարօրէն կրուած վիշտեր ու պատրանք:

« Խեղճ հայրս այդպէս չէր մտածեր. գէթ ինձմէ զատուելու ցաւը կ'ուզէր սփոփուած գտնել սա մտածումին մէջ որ օտար երկիր թափառող երիտասարդութիւնը կը ներշնչէ երկրի հողին կառչած հայերուն. « հայ աղջկան սէրը միակ մխիթարանքն է որ կը մնայ պանդուխտին, միակ ծաղկեփունջը որ կ'ընանք խրկել հայրենի ազատ լեռներէն կոյս փրցնելով ». Աւա՛ղ, ատ ծաղկեփունջերը կը խամրին եղեր ճամբան՝ այրող հպումներու տակ, ու հայ աղջիկը՝ բնագորէն լոյս ճառագայթ հետապնդող միամիտ թիթեռնիկը կը մնայ. — հոգ չէ թէ կանթեղի մը այրող ճառագայթը ըլլայ իր հետապնդածը:

« Ձեմ գիտեր ինչքան գիտակից սէր կրնայ ծնցնել հայ աղջիկներու մէջ հեռուօր երկրէն խրկուած հայ տղու մը լուսանկարը, երբ անոնք ստիպուած չեն բալդին հետեւելու, ծնողքի բռնութեան տակ. իմ զգացածս անկեղծ գորով մըն էր. ո՛հ, անծանօթ տեղի մը երազել տուած երջանկութիւնները կրնայի հովին տալ, եթէ երեւակայած իսկ ըլլայի. ո՛չ, բնածին անկեղծութեամբ մը որոշեցի տունս թողուլ:

« Գարնան առաջի օրերուն ճամբայ ինկայ զրացի

ՕՏան հօրեղբոր հետ որ կինն ու գաւկիւնները տեսնելու կ'երթար Ամերիկա :

“ Այսօրուան պէս կը տեսնեմ դեռ երկու գաղանի արցունքները, որոնք տաք համբոյրի մը մէջ հալած , ՕՏան հօրեղբոր խնամքին կը յանձնէին զիս . — խեղճ հայրս , ինչքա՛ն ուժ հարկ եղած էր իրեն հաստատ ու կորովի “ երթաս բարով Ա՛ղջիկս “ մը նետելու ետեւէս . ամիսներ ետք կ'իյնար կը մեռնէր տառապալից ու վշտոտ կեանքիս յուսահատ պատմութիւնը կարդալով , ու որք զոհը կը թողուր զիս Արմարին արիւնոտ ու կէռ ձանկը :

“ Նոյն խումբը տղաքներու որ այսօր կ'երթան գաղթականը դիմաւորելու , եկած էր մեզ պանդոկ տանելու :

“ ՕՏան հօրեղբայր շատ ուրախութիւն ցոյց տուաւ Խարբերդցի Մխիթարը գտնելուն . — Մխիթար — իրեն պէս աչքը բաց մը չկա՛ր ամբողջ երկրին մէջ . — հա՛ , հա՛ , ու թափ կուտար անոր ուսին , հնչուն ծիծաղ մը խնդալով : Մեծերու յարգանքը ունէի այն ատեն ու կ'զգայի թէ վստահելու էի անձի մը զոր ՕՏան կը պատուէր : Ու նամակները զոր հայրս կը գրէր . չէ՛ որ Մխիթարի վստահիլ ու երախտագէտ ըլլալ կը պատուիրէին ինձի : Եւ օրերը կ'անցնէին հոն , “ երկիր հիւանդութիւն կայ ” կ'ըսէր Մխիթար և կառավարութիւնը արգելած էր գաղթականներուն ձամբանին շարունակել :

“ Օր մըն ալ , ամառուան փոշոտ օր մը , հիւանդանոց տարին մեզ ու բժիշկը վկայագիր մը տուաւ ՕՏան հօրեղբոր ձեռք . ան կրնար երթալ . ես հիւանդ էի տակաւին :

“ Ի զուր համոզեցին զիս պաշտպաններս — ՕՏան ու Մխիթար . առողջ աղջկան ու գաւառացիի քաջութիւնն ապստամբեցաւ աս արգելքին դէմ ու Մխիթարի անուշ խօսքերը չէին որ սրտէս վանէին պիտի պժգալից ու բնազդական վախը անծանօթ մարդուն՝ որուն կը թողուր իս անմիտ ՕՏան հօրեղբայրը :

“ Տխուր օրեր , երբ աղի արցունքը հացիս կը խառնէի , արացելով որեւէ ինքնամատոյց ծառայութիւնը Արմարին , որ անմուռնչ կը հեռանար հեգնոտ քմծիծաղով մը : Միշտ պատահեր է որ մարդկային գաղանին զգայնական թուլցած կիրքը հաճոյք ու հպարտութիւն է զգացեր փափուկ ու տկար ծաղիկ մը ձգմելու տմարդի բրտութեանը մէջ . Մխիթար գոհունակութիւն մը զգացեր էր անկարող ընդդիմութիւններս ու տղայական պժգանքս գոեհիկ կատակներու մէջ խեղդելով . երբ ամօթը երեսին կ'ուզէի նետել — ուսերը կը թոթուէր — “ Սուրբեր շատ եմ տեսեր “ , կը հեգնէր : Ո՛չ , Մխիթար կը հաստար նկարագրի անկեղծ մաքրութեան . ան գիտէր թէ զգայուն արարած մը անաղարտ կրնայ մեալ իր իսկ ձանկին մէջ ձգմուած : Ուրիշ միջոց ընտրելու էր . քար քարի վրայ դիզելով պատրաստելու էր չարիքի հակայ շէնքը որ սահմանուած էր զիս ձգմելու . — հեգնոտ շեշտը , որով կուսական պատիւին վրայ կը կասկածէր ու արբշիւ գինովութիւնը որով տկար երեւակայութեանս կը պարզէր հեշտանքի տեսարաններ , ասոնք ամէնքը սահմանուած էին աւրող ու այրող հեղուկի պէս կաթիլ կաթիլ վրաս թափուելով առոյգ կեանքը մէջս կրծելու , այո՛ , բան մը կը կրծէր զիս ինչպէս քանսէրը կ'ուտէ մեր աղիքները , մասն

ման — Կատարութիւնն էր տկարութեանս որ կրտաւորական հանդիսատեսը կըլլար օրըստօրէական մաշուիս:

“ Բայց աղջկան մը ուժը մատաղ տունկի մը կը նմանի որ կը կճի ու չի կոտրիր. անշան ու չնչին անասուններ կան, որ ոտքիդ տակ ձգմած կը կարծես, բայց յամառ կեանքը կ'սկսի դանդաղօրէն շարժիլ անոնց մէջ, ահա՛ ինչ որ կը գարմացնէր Սըմսարը. թունաւոր ներմուծումները հինցած կաշաւաթըրիններուն, որ հեշտալից ասղնուքներ կուտան միամիտ կնիկներու, վայրկեանէ վայրկեան անլուր ճարպիկութեամբ մը վրաս գործուած՝ արիւնս չէին գունատեր վերջապէս, փքոտ ու անուժ կազմուածքի շարժումը կենդանի բունող միակ զսպանակը թոյնը չէր եղած. խորամանկ միջոցները ջուրն էին ինկած յա՛յնապէս, ու պարտասած՝ արուի բիրտ ուժերը կը կեդրոնացնէր շուրջս, առանց փափուկ նկատումի — ինչպէս բանակներ կը յարձակին գոռալով ու խառնիճաղանձ բերդի մը վրայ, զայրանալով սե կատղելով անոր սեպ ու անմատչելի կողերուն պինդ ընդդիմադրութենէն, յուսահատ անձնատուութեան մը ստիպելու արհամարհուած ուժը մարտիկներու որ բերդին մէջ կը հսկեն:

“ Մխիթարի միտքը բրտօրէն հեշտանքի մղել էր զիս: Տիբընսի խորամանկ Հրէային պէս որ համոզուած աղու մը գողութենէ խորշելուն, կ'ուզէ գէթ անգամ մը գողերու խումբին խառնել բունի, որպէսզի գործուած յանցանքին անժխտելի գոյութեամբ՝ պղտիկ ու անփորձ խղճին մէջ դնէ խայթօցը. “ գող ես դուն ” ու

գիտակցութիւնը անբանացնէ ստրկութեան մէջ յուսահատ ու անձնատուր մխրձումով մը:

* * *

“ Մխիթարի պանդօղը ինծի ստիպուած բնակարանն էր: Նաւամատոյցէն ելլողը՝ ընդարձակ մաքսատունէն անցնելով ինքզինքը լայն փողոց մը կը գտնէ, այդ փողոցին վրայ նեղ անցք մը հայերուն պանդօղը կը տանի ճամբորդը: Վարը սրճարան-ճաշարան գաղթականներուն, ու վերը՝ յարկ մը ննջարան: Հոն՝ գաղթական կին ու աղջիկ տախտակամածին վրայ փուռած անկողիններու մէջ, քով քովի, իրարու վրայ դիզուած ցած առաստաղներու հոտած ու մքլած օդը կը շընչեն: Գաղթականներէ զատ, հոն կը յաճախեն թաղին բոլոր ինկած ու թափուր անգործները, հոն կը լեցուին նաև Ամերիկայէն եկողներ. — հայր մը որ գաւակները առնելու կուգայ — Սըմսարին կոկորդը նետելով տարիներով մեքենային տակ մաշած իր կեանքին վարձքը, ու դժբաղդ գործաւոր մը որ կինը փնտուելու կուգայ, սպասելէն ճարահատ:

“ Պատիկ անկիւն մը տուած էին ինծի հոն որ մէկ կողմէն տախտակէ պատով մը կը զատուէր կիններու անջասնեակէն ու միւս կողմէն նեղ դուռով մը կը բացուէր մերկ փայտէ սանդուղին գլուխը. հոն փակուած՝ միակ մխիթարանքս հօրս նամակները կը մնային, որոնց մէջ միշտ կտոր մը դրամի հետ՝ միօրինակ յորդորը կը կրկնէր ան, Մխիթարի երախտագետ ըլլալու:

“ Միակ նամակը որ կ'ընդունէի, որովհետեւ շա-

տոնց նշանածս մոռցեր էր զիս, ու պատրանք դարձեր էին սիրոյ և երջանկութեան շէնքերը որ գաւառ խրկած նամակներուն մէջ սկսեր էր շինել երկուքիս համար, առոյգ երեւակայութեանը ու կայտառ յոյսերուն խօլական թուշտուն տեսիլքներովն:

« Ամէն անգամ որ իր մասին լուր կ'ուզէի, Մխիթար զարմանքի շարժումներ կը գործէր, և ուսերը թօթուելով կը յարէր. « Ես մարդ չեմ », ու անոր սիրոյն տեղ իր սէրը դնելու յիմարութեան մէջ ապուշ աչքերը կը բանար շատակեր շունի որ բերնին պատառը խլցնել կուտայ: Եւ նոյն պահուն՝ վայրագօրէն նսեմ խռովք մը կ'առնէր մաշած դէմքը:

« Ինչ որ չէր կրցած մարտել, ըմբոստ յանդգնութիւնս էր ու խաղաղ անդորրութիւնը նայուածքիս որ ներքին տագնապս կը ծածկէր. ապշած հանդարտութիւնը ջուրի կտորի մը որ խորքի յուզուած ալիքները նուրբ շղարշի մը եթերային ծալքին տակ կը պարտկէ:

« Ինչպէս որ ձեռքն էի ընկեր. — գեղեցիկ ու հասուն մարմին մը ու նոճիի ձկուն հասակ որ չէր կքած արկածալից փոթորիկներուն տակ, զոր Մխիթարի հիւանդ միտքը շուրջս յարուցեր էր. « Ճերմակ ու շնորհալի կարապ մը » — կ'ըսէր հայրս վրաս նայելով, — կարապ մը որ լուրջ ու հանդարտ գլուխը վեր կը բռնէ ալեկոծ լճին մէջ ու գեղեցկութիւնը ջուրի մոռայլ հակադրեցութենէն հուրիական ու բաղձալի հրապոյր մը կ'առնէ:

« Թերեւս կ'ուզէր որ ագ կայտառ հասակը ձկի ու վիշտս անդամալոյծ պրկէ ամէն մէկ անդամը մարմնիս,

զոր բնութիւնը իր արուեստին հնարքներովը զարդարելու փոխք զբոսանքին տուեր էր պահ մը ինքզինքը — ինչպէս գեղեցիկ կ'ին մը ինքզինք կը մոռնայ հայելին առջև՝ զբաղած՝ իր սէրը պնդելու երեւակայութեան է՛ն աննշան թուած քմահաճոյքներովն, որ կնկան մը ամէն օր նոր ու անակնկալ հմայք կուտան:

« Գեղեցիկ կ'ին մը որ չյանձնուիր. բայց մինչ զիմագրութիւնը լրբութեան կը հասցնէի ագ մարդուն ատելի երեւնալու կատաղութեանս մէջ, գեղեցկութիւնս անազարտ կը մնար իր կրքին մարած ու սև հնոցը հրահրելու:

« Միտքս դրեր էի տգեղ երեւալ, Սրմնարին հետ բաց պայքարի մտնելու համար: Օրուան ան պահերուն երբ ստիպուած էի զինք տեսնել, հիւսք հիւսք սև մաղերուս հարուստ ծամերը անինամ ու աղտոտ ձմրթկուքով մը դէզ դէզ ձգած ուսերուս վրայ, ջանացեր էի մներուս խորունկը մխուռը զոյգ մը սուր աչքերէն ծածկել վիզս ու խաթարել անլուայ դէմքըս. սոսկալիօրէն տգեղ էի աչքիս, բայց աւա՛ղ, պանդօկի լաճերուն ու քանի մը գինով յաճախորդներու ծիծաղն էի գրաւեր. կոշտ ծիծաղ որ աղջկան մը զգայնութեան չինայեր և որուն ցեխոտ աղտոտութիւնը վրաս չընդունելու համար, պիտի ուզէի յետին գնչուին ծառայել ու կոշտ աշխատանքի մէջ ազատութիւնս հացիս հետ դնել: Բայց Սրմնարը կամեցեր էր որ ծառաներու վատութենէն տիրոջ պաշտպանութեան ապաւինիմ. թշուառականը:

« Այդ ատենն էր որ հորս նամակները սկսան ուշանալ ու օրին մէկն ալ դադարել կտոր մը դրա-

63975-67

մին հետ որ ամէն գիրի հետ կը խրկէր: Երեւակայեցէք ցաւս, երբ ինքզինքս Սրմնարի գթութեանը յանձնելու ստիպուած կը տեսնէի՝ ապրելու համար:

“ Այն ատեն, ուզեցի պանդուկի ծոյլ կեանքը թօթուել վրայէս, Ամերիկա երթալէն վաղ անցնելով: Աշխատիլ ու երախտապարտ չմնալ՝ դժխեմ լուծի մը ծանրութիւնը հարկ դնելով ուսիս վրայ: Ա՛հ, ինչքան կը խարուի եղբեր անօգնական կին մը. “ Սաքնքուշիկ ձեռքերովդ ” ըսաւ Մխիթար, երբ գործ ուզեցի: Ու երբեմն խորհեր էի թէ թշնամին՝ որ անասնային ոխով զիս կը հալածէր, մարմնի հաճոյքին հետ կ’ուզէր մասնաւորապէս հոգիս ստորնութեան ցեխին մէջ քաշկուտել. հոգիս ու սիրտս. ինչ որ կը մտածէ ու կ’զգայ, ինչ որ կին մը կեանքին կը կապէ: Չէ՛, աղուոր կնոջ մը մէջ ատոնք չէր տեսներ Մխիթար. միսին, յղիացած ակորժակը լո՛կ միսին կիրքովը կ’այրէր: Այդ կիրքը՝ զիս տեսակ մը պաշտամունքի առարկայ դարձուցեր էր իր աչքին: “ Կերակուր, առատ ու աղուոր կերակուր տուէք Սիրանուշին ”: Իբր թէ շուկան գնուած սագ մը ըլլայի որ՝ ճարպով կը թխմեն, կը խնամեն, կը գիրցնեն, օր մը վրան իյնալու սովալլուկ անօթութեամբ, ու իւղոտ պատառներ խլելու: Ո՛հ, կնոջ մը հպարտութիւնը երբէք չ’պիտի հանդուրժեր անասնական սաստորնացումին. թերեւս յաջողէր Մխիթար այլապէս, — որովհետեւ աղուոր կին մը բնաւ չ’կրնար պաշտպանել ինքզինք արուի մը յամառ ու թախանձագին հետապնդումէն, այո՛, անոր համար որ կինը իր գերագանցութիւնն ու կամքը կը շեշտէ մարդուն վրայ,

անոր պարգևած շնորհներուն մէջ, թէև ադ շնորհը կեանքին է՛ն թանկագինը ըլլայ:

“ Բայց այդ կամքն ու հպատակութիւնը իրենց գերիշխանութեան մէջ կը խոցոտուին, կը կռտին երբ մսին թոյլ ըմբռնանումը կը պահանջես անոնցմէ, և ինչպէս սէրը գիտէ յաւերժահարսերու երանաւէտ կղզի մը ստեղծել հոն՝ ուր Ողիսես մը սոք կը կոխէ, իրենց ոխը անձկուն յարատևութիւնը ունի ձախորդ արկածներու մէջ, մարդուն գոռոզութիւնը հալածելու:

* * *

“ Բարոյական խիստ տագնապի օր մը անցուցած էի, ու իրիկուան սենեակս անկիւն մը կծկտած, միտքս կը չարչրկէի, — ինչո՞ւ լքեց զիս նշանածս, ինչո՞ւ նամակ չէի առներ հօրմէս, ինչո՞ւ Օհան լուր իսկ չտուաւ նշանածիս մասին: Ու կասկածի մը մտքիս փայլատակումին մէջ՝ Մխիթարի ատելի ծիծաղը մըղձաւանջի մը անգթութեամբ՝ առջևս կը անկուէր: — Սրիկայ՛, սրիկայ՛ — պօռացեր էի անգիտակցութեանս մէջ, երբ դուռս կռնակին վրայ բացուած՝ Մխիթար ներս կը մտնէր նոյն պահուն: Բարկացոտ իղձ մը շրթունքը դող հանած էր ու աչքերուն մութ վառքը անստոյգ նպատակի մը դեղեկեղոտ զգացումը կուտային:

“ Գլխու փոթորկալից պտոյտ մըն էր ու միտքս արթնցած վայրկեան մը հոք՝ եղունգներս կը միւէի չոր ու թուամած այտերուն մէջ, ու անհաւասար պայ-

բարի մը մէջ խելագար կի՛յնայի հարուածներուն տակ :

“ Երբ արթնցայ , գլուխս կրակ բոցերու մէջ , մարմինս պաղ սարսուռով մը կը թրթռար , ու քիչ մը անդին Սըմարը պահ մը վախցած՝ հիմա որսին չ’տիրացած գազանի մը ապուշ կատաղութեամբը կը հեւար :

“ Ամենէն յանդուգն մտածումները կը խուժէին միտքս . — վերջ տալ կեանքիս , բայց ի՛նչպէս — փակուած , լրտեսուած պանդոկի լաճերէն որ սինկթոր շուներու պէս կրունկս նետած էր Մխիթար :

“ — Աղաչելով գիրկս ի՛յնաս պիտի — ըսած էր ինձի : Օր մըն ալ խկոյն շուրջս հսկողութիւնը թուլցուցած՝ նորէն անուշ լեզու փորձեր էր ըլլալ : Գառնութենէն ետք՝ քաղցր բանի ճաշակում մը որ դառնին պժգանքը կը զօրացնէ . ուսումնասիրուած մեթոտները . մէկուն հանդէպ խորշանքս ա՛յնքան զօրաւոր հաղիւ յայտնած , միւսին կը նետէի թուքս , կասկածելով ամէն մարդու վրայ ու՛ թո՛ղ ներէ ինձի , ծուռ աչքով դիտելով ան անձնուէր հոգին՝ որու քաջութիւնը չէի ըմբռնած : Լռիկ սկանառեսը աննախանձելի կեանքիս՝ Մխիթարի ամբողջ տղաքներէն Արշակ միայն գժացեր էր վրաս :

“ Հետզհետէ սորվեցայ վստահիլ աս տղուն , ու օր մըն ալ հօրս համար նամակ մը վտանգեցի իրեն ուր զայն օգնութեան կը կանչէի : Օգնութիւնը չեկաւ , ու գոյժը Մխիթար տուաւ ինձի : Տափակ նամակներու անհոգ լուրերէն վերջ որ Մխիթար հօրս կը խրկէր — մերկ իրականութիւնը չարչարանքիս յանկարծակիի բե-

րեր էր միամիտ բարեմտութիւնը հօրս՝ որ բիրտ հարուածին տակ շանթահար կի՛յնար , աս լուռ մահը ցնցեց զիս , թէև չէի ներած իրեն թոյլ անհոգութիւնը՝ որ ապուշ մահով մը կը վերջանար : Կամքս չորցած էր հոգիիս խորքը ու ցրուած ակնարկ մը կը նետէի մարդուն վրայ որ կը համարձակէր անդիէն սպասել տկարութեան վայրկեանը որ երաշտ հոգիս արցունքով ողողէր պիտի :

“ Մուժը սկսած էր նիրհող պանդոկին վրայ մնայլորէն հանգչիլ . Մխիթար կանգնած էր հոն ջղաձգօրէն քաշելով դեղնած պելսին քանի մը թելերը . կարծես խօսիլ կ’ուզէր : Ինչո՞ւ համար է որ մարդկային զայրոյթը համբերատար կը կրէ պղտիկ յարձակումները , չնչին խայթերը անհամարօրէն ու շարունակ մինչև որ կիրքը է՛ն բարձր խազին հասցնէ վշտալից հոգին որ կը գոռայ : Յանկարծ , քաջութիւնս նոր մղում մը կ’առնէր Սըմարին յանդուգնութեան հանդէպ որ յորդող արցունքը իր ակին մէջ կը չորցնէր : Զօրաւորը ես էի պայքարին մէջ մինչև հոն :

“ Ճիշտ այն միջոցին , երբ կարծես պանդոկը խորունկ կը քնանար և մեր երկու ստուէրները առանձին երկու պատերու մէջ իրարու դէմ ռխակալ կը ցցուէին , կիներու սենեակէն տկար շշուկներ թուլցուցին մեր ձգտուած ուշադրութիւնը . աղմուկը շատցաւ , բողբոջ , զայրացում ու աղաղակ վերջապէս : Մխիթար տեղէն չէր շարժած , քմծիծաղ մը սկսեր էր նկարուել մուժին մէջ , արտակարգ լոյսով պլպլացող աչքերուն մէջ :

“ Աիներու աղերսարկու ճիչեր էին որ կը լսէի , կըսկիծն ու գոյժը՝ որ պահ մը փձացուցեր էին զիս , վը-

տանգի մը բնազդական նախազգացումին տակ մեղմացած՝ ուստուճմով մը ուղեցի դուրս նետուիլ : Մխիթար դրան առջևն էր սպառնալից : Այդ վայրկեանին ինչ որ անցաւ դեռ տխուր ու փախչող երազի մը պէս կը յիշեմ : Գիտեմ սակայն թէ վախն արիւն փշեց աչքերուս մէջ ու բուռն յարձակումի մը մէջ փաթթուեցանք իրարու , թաւալելով գետին ու կանգնելով , նորէն իշնայու համար չոր աղմուկով մը , մինչև որ օձիկը փըրցուած , հազուստը պատառ պատառ ու եղունգիս քեզըրթած հետքերը վզին վրայ՝ հրէշային ոտքի ելաւ ու ինկաւ ահուելի ու ծանր հարուածին տակ երկաթ մամակալին որ ձեռքիս տակ կ'իյնար . նորէն ոտքի ելաւ սակայն , ու բուռն շարժումով մը բազուկներուս պինդ ընդգրկումէն սպրդած , դուռը վազեց ու բացաւ . պատուող ճիչ մը խղճուեցաւ կոկորդիս մէջ . խելագար կիներ որ դուրս կը վազէին արթնցած իրենց քունին մէջ մարդերու վոհմակէն , զոր Սըմսարը մերկ թող էր տուած անոնց անկողինները : Փայլակի մը արագութիւնը եղաւ ու այն պահուն զգացի թէ ամուր բազուկներ կը կաշկանդէին անդամներս . սրունքներս ու գլուխս առած ծունկերնուն տակ , մինչ Սըմսարը վրաս կ'իյնար . « շան ծնունդներ , ձիգ բունեցէք » մը նետելով իր կատաղի տղաքներուն :

« Ո՛հ , աղէտալի վայրկեանը թափուր ու աննպատակ կեանքիս , ուր պայքարի ամէն ուժ սմբած կ'իյնար պատիւիս գրաւուած ամբողջին փլչող բեկորներուն տակ : Ու դժբաղդ ու անպէտ , անարգ ու անպատիւ — կեանքս՝ անարժան սիրոյ — սորված է նայիլ մահ-

ուան , որուն խաղաղ ստուէրը սաւառնած է շատոնց բարախումէ դադրած սրտիս վերեւ . . . » :

* * *

Ճամբորդը , որուն մակոյկը կը փշրուի հուժկու ալիքներուն դէմ , յոյսը ունի կառչելու տախտակի կտորներուն . վստահութիւնը իր բազուկներու ուժին : Ու երիտասարդ կին մը որ լքուած կ'զգայ թեթեւսօլիկ սիրահարէն որ՝ աղուոր աչքերու նոյն կրակ փայլը չի գտներ տարիներու պարտականութեան ու աշխատանքին մէջ մտրած աչքերուն խորունկը . մխիթարանք կը գտնէ արուի թեթեւ հպարտութեան վրայ սրտի ու մտքի գերազանց զարգացման մը փիլիսոփայութեամբը նայելուն մէջ :

Ինչ յոյս կրնայ ուժ տալ գաւառացի հայ աղջկան մը՝ որ պատիւը ազատելու համար ժայռի մը կողէն անդունդ մը նետուելու բաղձն ալ չունի , ինչպէս արիւնկզակ քիւրտին ճանկը չի նայու համար մեր մայրերը ըրեր են :

Ինչ որ ըրած է խենթի փախուսան է , պանդուկէն վազելով փողոցներուն մէջէն , ցաւոտ գլուխը տուած հովին , ծովեզերքն ի վար , խուժանին ապուշ զարմացումին ու տմարդի ծիծաղներուն մէջէն , կատաղ կենդանիի մը պէս գլուխը պատերուն զարնելով , քաջութեամբ երես տալով պանդուկի լաճերուն , — ինչպէս գայլ մը կը կենայ ալուաները բացած՝ հաջող շուներու շրջանակին մէջ , իրմէ հեռու պահելով գանոնք , սոսկումով պրկուած բուռնքը շարժելով , ցոյց

տալով ամբոխին ու վերջին ճիգի մը մէջ ինկած է հրատարակին վրայ: Ահա՛ տխուր էջը Սիրանուշի կեանքին:

* * *

Մխիթար, խենթ է ըսեր էր և ոստիկանութիւնը ուզած էր եկեղեցիի խնամքին յանձնել զայն. բայց Տէրտէրն ու Հայ իշխանութիւնը՝ չուզելով այդ պաշտպանութեան ձանձրոյթը ստանձնել, համոզած էին ոստիկանապետը՝ թէ ամէն իրաւունք Սըմսարին կը պատկանէր, Մխիթար խնամակալն էր. Մխիթար գորաւոր էր ու արհեստին բերմամբ բարեկամացած ոստիկանապետին հետ, դժուարութիւն չէր կրած Սիրանուշը ետ առնելու:

Տխուր բեռ մը սակայն հիմա պայծառ աղջիկը, կոյտ մը ոսկոր՝ ջարդուած, փշրուած հիւանդանոցի մը անկիւնը: Տառապանքը փորձած էր իր թարմ կորովը ու տաք շունչ մը փչած էր չքնաղ ադ ծաղիկին վրայ որ թարշամած կ'իյնար:

Մարդկային կեանքին մէջ հերոսային քաջութեան անսպառելի աղբիւրներ կան որ յաճախ կը բացուին ձախորդութեան բրիչին տակ՝ երբ յոյս մը կայ ոռգելու հոգիին խորը — յոյս՝ սիրուելու կամ յաղթական յաջողութիւն գտնելու: Հիմա որ յոյսը օր մը սիրուելու լքած էր Սիրանուշի սիրտը ու Սըմսարը ինկած տեսնելու իր ըղձանքը յաւէտ ցնդած, մուրձի հարուածներ գարձեր էին ձախորդութիւնները, որոնց միօրինակ ու չոր բաղխումներուն տակ միտքը անզգայ կը բթանայ ու կեանքի ուժերը անբանութեան մէջ կը սմբին:

Գործարանի սուր սուլումը եօթին արձակում կը ծանուցանէր երբ Աահէ լմնցուց խնամքը ձեռքի կօշիկին:

Հսկայ մեքենաներուն աղմուկը դադրած էր, լարերը որոնցմով մեքենաները կապուած էին, դանդաղ հեւքով տաք շոգիի մէջ կը մխային իւզոտած. ու գործաւորներու բանակը դուրս կը պարպուէր խիտ ու յոգնած սիւներով հինգ հսկայ դուռներէն որոնք կը բացուէին կարմիր աղիւսէ շինուած հաստատ ու բարձր պատերուն մէջ:

Սովորաբար Աահէ կը տնտնար իրիկուան՝ վերջին նայուածք մը նետելու գործին վրայ. ընկերները նախ կատակէր էին ու հեգնէր ջանասիրութիւնը աս նորեկին. ետքը տղուն զարգացումը տեսնելով, սկսեր էին անխուսափելի կռիւր մղել օտար աշխատութեան դէմ որ աժան էր ու առատօրէն վատնուած:

Ահ, պէտք էր գիտնալ որ գիւրին չէր եղած դիրք մը գրաւելը այդ անարդար մրցակցութեան մէջ: Աըստահաբար Ամբրիկա նետուած էր բաղդ մը շինելու համար, — ինչպէս շատ հայ պատանի — մասամբ հրապուրուած յաջողածներու պատմութենէն, բայց աւելի մղուած ազատ ապրելու բնազդէն, որ անկարող է ստրկութեան լուծը կրելու:

Բայց իր մտքէն չէին անցնէր գործարանի կեանքին ստրկութիւնը, կաշկանդումը մեքենային որ ամէն բարի կամեցողութիւն կը նուաճէ: Սկիզբները ամիսներով բեռ կրած էր ձգուկ ուսերուն վրայ. յետոյ աշխատանքը

աւելի միօրինակ եղած էր, առտուրնէ իրիկուն ան-
ընդհատ դէզ դէզ պիտի խմբէր կօշիկի տակերը,
նոյն շարժումը շարունակ, գետին ծռելով ու կանգ-
նելով, այնպէս որ հազիւ կրնար սենեակ հասնիլ
իրիկունն ու գետին նետել պարտասած սրունքները:

Բազդը միշտ ապերախտ չէր եղած սակայն իրեն,
շատեր դուրս կը նետուին անկէ, ո՛չ յարատեւու-
թիւն, ո՛չ խելացի ու յամառ աշխատանք կրնան դիրք
մը ապահովել հոն խեղճ հայուն:

Ինք՝ բաց ու պարզ սիրտ մը որ առանց ատե-
լութեան մտիկ կ'ընէր նախանձի խօսքերը, ու հա-
մարձակ ու զուարթ՝ բարեկամ ժպիտներ յաջողեր էր
փրցնել գործաւոր ընկերներու խոժոռ դէմքէն. վար-
պետութիւն ալ գործածեց առաջները վատնելով իր
սէնթը ընկերոջ մը հրամցուած գարեջուրի բաժակին,
կատակելով անոնց հետ: Ու յաջողեցաւ սիրաշահիլ
վերակացուն, խորհուրդ հարցնելով ամէն բանի մա-
սին, ուզելով առաջնորդուիլ:

Եւ հիմա որ հետզհետէ արհեստին ամէն ճիւ-
ղերէն անցած՝ գոհունակ սրտով կը նայէր կեանքին
վրայ, նախանձոտ մրցակցութիւն մը անգամ մնացած
չէր գործարանին մէջ:

Վերջին ակնարկ մըն ալ նետեց իր գործին ու թե-
թեւ քայլերով փողոց ելաւ:

Միսներէ ի վեր ուրախ ժպիտ մը նշմարած էին
ընկերները խելացի ու ներհուն աչքերուն մէջ, որուն
գովեստը կ'ընէին խարտեաշ ամերիկուհիներ. ու ան-
հանգիստ աճապարանք մը դող կուտար գործին վըս-
տահ ձեռքերուն: « Է՛հ, մեղադրելի չէ՛ », գիտած

էր ծեր վարպետ մը որ աղուոր աղջիկներու խոստովա-
նանքը ընդունած էր շատ հեղ ու կը մտածէր թէ
վերջապէս անոնցմէ մէկը յաջողեր էր յամառ տղան
գլխէ հանել:

Ինք՝ յաջողելու մարմաջէն մղուած, միակ հաճոյքը
գործէն կ'առնէր, մաքրելով, իւղոտելով մեքենան,
սիրելով զայն աղուոր կենդանիի մը պէս, փորձելով
ամէն լար, շարժելով ամէն անիւ, որուն միօրինակ ու
ազատ վազքը հանգարտօրէն գլուխը կ'օրօրէր:

Ու սէրը տակաւին անծանօթ էր աս տղուն: — Ա՛հ,
նայուածքները գեղանի աղջիկներուն ու հմայքը անոնց
մարմինին, կը ծաղրէր ատոնք ու դիւրին կրնար վազ
անցնիլ անոնց հպումէն: « Լուրջ տղայ է ». մտա-
ծեր էին իսկոյն վարպետները ու մասնաւոր համա-
կրանքի առարկայ ըրած զինք:

Բայց հիմա որ աղուոր երիտասարդ, կորովի ան-
դամներով յաղթական դուրս եկած էր պայքարէն,
վարպետները իրենք սկսեր էին հին կատակները.
« Աղուորները չէր որ կը պակսէին իրեն, վստահա-
բար »: Ու գաղափարը նախ երեցած էր իրեն. —
թշնամի մը որուն խոժոռ կը նայիս. ետքը՝ աւելի
տիրացած մտքին. անանկ որ տկարութեան և ըղձանքի
վայրկեանի մը ամէկոտ ու խենթ գիր մը խրկած էր
երկիր, աղջիկ մը ուզելու, — ինչպէս կ'ընեն անոնք
որ որք չեն — կեանքի ընկեր մը կարմիր երեսնե-
րով, որ մայրդ կը զատէ ու հայրդ համբոյր մը
ձակտին դնելով, իր գորովին հետ քեզի կը խրկէ:

Ճնշող տաք մը կար դուրսը այդ իրիկուն, ու փո-
ղոցներուն մէջ գործարանի զանգուածային սև մուխը

Տոտած օրին խառնուած՝ մարդուն թօքերը կը ճնշէր։
Վասէ ամբողջ օրը անհանգիստ եղած էր արդէն
ու անբացատրելիօրէն անուշագիւր։ Ատրուկ յիշատակ-
ներ, հաճելի տեսարանները Երկրի կեանքէն շարք
շարք անցեր էին մտքէն։

Նախ՝ խղճամիտ աշխատաւորի ջանքով մը մտքէն
խլել, նետել փորձած էր ատ աներես յիշատակ-
ները, ետքը՝ զարմացած անցեալի ատ վերագարձէն,
ուզած էր յիշատակներու թեւին վրայ երեւակայու-
թեան թռիչք տալ դէպի սիրական վայրերը մանկու-
թեան. բայց՝ միտքը պարտապ ամայութիւն մը զգա-
ցած էր իսկոյն. երջանիկ մարգերու վրայ նիրհող
թուռուններու պէս զոր անխոհեմ քայլի մը շշուկովը
կ'արթնցնես ու ի զուր իրենց հեռացող թռիչներուն
ճերմակ անորոշութիւնը կը փնտռես անհունութեան
մէջ։

Յիշատակները, մանուշակի բոյր որ կը հետապնդէ
քեզ սարէ սար ու հովիտներէն առուակներու եզերքը
ու երբ դեգեւկոտ ձեռքդ խլել ուզէ իր բարակ ցօ-
ղունը, բնութեան ծոցէն կ'անհետանայ կը թագնուի
ան. կամ՝ եթերային հուրիներ որ երեւակայութեան
կը նետեն փրփրոտ շղարշը իրենց ճերմակ ձեւերուն
ու սիրտը հմայուած կը պահեն իրենց անտեսանելի
երաժշտութեան նուրբ ու փախստական թելերէն,
կեանքի անձանթ իզգիլին մէջ։

Բայց պատրանքը յիշատակին տեսակ մը հետաքրք-
րիր հրճուանքով լեցուցած էր Վահէի սիրտը ու
անգամ մը ազատ՝ ուզեր էր երկննալ պարտէզի կա-
նանչ կտորի մը վրայ ինքնամիտփուելու մանկութեան

կեանքին վշտոտ տպաւորութիւններուն մէջ, որոնք
պահ մը սկարացած, աւրուած, անհետացած կը
թուէին օտարութեան գիրկը։

Երջանիկ մանկութիւն մը չէր եղած իրենը։

Նախ պղտիկ դպրոցական, խելօք ուսանող եղած
էր. « միսը քեզի . ոսկորն ինձի », ըսեր էր հայրը վար-
ժապետին։ Առաջին ամիսներն աղէկ անցեր էին.
հաճելի օրեր երբ դպրոցէ ետ դառնալուն մօրը ըս-
պասող գիրկը կը նետուէր, — անուշ մայր, — այն-
քան համեստ, այնքան ազնիւ որ սկսած էր Վահէի
պղտիկ ընկերներն ալ շոյել որպէս զի տղուն բարեկամ
ըլլան ու ամէն անգամ որ կարմիր հաւկիթ կը խա-
շէր կամ տաքուկ բաղարջ կը շինէր, վարժապետին
բաժինը զատ պէտք էր խրկել։

Օր մըն ալ սուգ տիրեց տանը ու հայրը՝ խիստ
մարդ, որուն լացը չէր տեսած՝ եկաւ վիզն ինկաւ
արցունքի մէջ « մայրդ մեռա՛ւ, զաւակս »։ Անկէ ետք
վարժապետը ալ չէր շոյեր սիրուն գլուխը ու ընկեր-
ները անկէ վախերնուն թերեւ՝ երես կը դարձնէին
իրմէ։

Եւ յետոյ շուտ անցան ատ օրերը, առտու մը ելաւ
խանութ գնաց հօրը հետ։ Աղէկ կը յիշէր ծածկուած
ու նեղ շուկան, ուր պղտիկ կրպակի մը տախտակին
վրայ նետուած մորթի կտորի մը վրայ ծունկ չօքած՝
հայրը կտաւ կը չափէր, մատնաչափէ մատնաչափ սա-
կարկելով շուրջը բոլորած մտածող գեղացիներուն հետ.
Երբեմն զայրանալով, երբեմն յուսահատ շարժումով
մը պատուելով կտաւը « բարով հագնիք, խերը տես-
նէք », զօհողութիւն մը ընողի յոժարակամութեամբ,

երբեմն յաջողելով համողել, ծախելով առատօրէն .
անոնք կը սիրէին զինք, « Մարկոս աղբարը » պինդ
գլուխ՝ բայց բարեսիրտ գիւղացիներուն : Եւ երբ աշ-
նան գիւղերը կ'երթային առնելիքի, — հաւկիթ, իւղ,
պանիր, ցորեն ու շուտ ամբարները լեցուած էին :

Բայց ահա ջարդը եկաւ օր մը — արիւնաթաթաւ
արհաւիրքներով, պատիկ չէր ալ այն ատեն : Նախ
զարմանք մը, վախ մը տարածուեցաւ քաղաքին մէջ,
յետոյ տեսաւ մարդիկ որ կը պոռային, մարդիկ որ
կը վազէին, կը փախչէին խելացնոր . արա՛գ, խա-
նութներու փեղկերը կը փակուէին ու կացիներով ու
փայտերով մարդիկ զինուորներու առջևէն ինկած կը
կոտորուէին փականքները, « Ալլա՛հ, Ալլա՛հ » աղա-
ղակելով :

Երագի մը արագութիւնը եղաւ ու հայրը տղուն
մէջքէն բռնելով՝ խանութին անկիւնը բացուած ծակէ
մը վար սահեցուց . բայց ինք չ'կրցաւ ազատիլ . անոր
աղաղակը լսած էր նախ, յետոյ յուսահատ պայ-
քարը շատ մը մարդոց հետ որ կը հայհոյէին . ճանչ-
ցաւ նոյն իսկ գեղացիներուն ձայնը որ իրենց ապրանքը
առած, իրենց հացը կերած էին բարեկամութեամբ ու
մարդիկ որ « Մարգարէն դաւանէ » կը գողային ու
վերջը իյնող մարմինի ազմուկը մութ անկիւնին մէջ
չոր արձագանք մը տուեր ու սարսափի մէջ քարացու-
ցեր էր զինք :

Երեք օր վերջ հանած էին տղան նոյն փաթթոցա-
ւոր մարդիկը ու սուրերը բաց զինուորներ տուն տա-
րած էին զինք . խանութները բաց էին ու պարապ, կո-
տրած, ցրցքնուած, խառնիճաղանճ, տեսաւ մար-

դիկ որ շաքարի բեռներ շալկած կը տանէին, երի-
տասարդ մը որ դպրոցի գրավաճառին խանութը մտած
վար կ'առնէր ոսկեղօծ գիրքերը զոր այնքան նախան-
ձոտ խնամքով կը սրբէր, կը պահէր գրավաճառ
Պետրոս աղբարը, սոսկումով ճանչցաւ նոյն իսկ Պետ-
րոս աղբարը՝ սեւցած արիւնի մէջ, կոխկոտուած ու
նետուած փողոցին մէջտեղը :

Աղաղակը դադրած էր սակայն ու սոսկումի և մա-
հուան ծանր շունչ մը կապարի ծանրութեամբ իջած
քաղաքին վրայ :

Մարդ տունէն չէր ուզեր դուրս ելլել . ծակեր
բացուած էին դրացի պատերուն մէջ ու հայեր իրա-
րու տուն խմբուած մահուան կ'սպասէին մտածկոտ ու
նշանակալից երեսներով :

Պատանի մըն էր թէև, բայց սև օրերուն յիշա-
տակը դեռ երեկուան պէս միտքն էր, իր էութեան
մէկ մասը կազմած, իր միտէն միտ ու արիւնէն արիւն
եղած . հոգին պէտք էր դուրս քաշէիր, յիշատակը
մեռցնելու համար, թէև ան չ'պիտի մեռնէր . ազգի
մը կեանքն էր ան, ազգին հետ կ'ապրէր . անհատ
հայը իրաւունք չունի իր հոգիէն խլելու, նետելու
ատ յիշատակը . անիկա հաւատարիմ՝ ամէն արև օր
տեսնելնուս մեղի կը զրուցէ վրէժի ահեղ ու վսեմ
խօսքը, « յիշէ ջարդը » :

Ո՛չ, Ահա՛հ չէր մոռցած ատ գձուձ մարդասպա-
նութիւնը որ զինք փողոց նետած էր :

Պարապ ջանք հայրենի հողին կառչելու անոր
հոգիաներուն մէջ, լեռներուն վրայ, անոր անտառ-
ներուն մէջ ու վճիտ ջուրերուն եզերքը սիրահարուած

մնալու իր յիմար տենչանքէն մղուած՝ ուզեց հօրը թողած կտոր մը ապրանքը խանութ դնել: Ու առուտուրը սկսաւ աւելի շահաւոր: Թուրք գիւղացին, աւարը սպառած՝ սկսած էր մննել թալլած դրամը ու կողոպտուած հայը քիչ ատենէն ինքզինքը շուկային տէրը կը գտնէր:

Բայց դրամը գացած՝ վայրագ բռնութիւնը ճիրանները կը բանար, որսին համն առած ագուաւը հատու կտուցը նորէն կը սրէր: Խեղճ Ղահէ. — հա՞րկ էր որ ինքն ալ գլուխը ծռէր գեղացիներուն առջեւ որ հայհոյանքով կը յափշտակէին ու չէին վճարեր. « հէ՛, կեա՛վուր, ո՞վ էր քովիդ յեղափոխականը ». — և ատիկա կը նշանակէր բերաննին անուշ ոսկոր նետել, պաշտօնեայի տալ, զինուորի տալ ու նորէն կծու ակնարկ ու նորէն ակուայի կրծատում:

Ու որ մըն ալ մատներ էին զինքը, բանտ ու հոն շղթայի տակ, խարազանի տակ ստոյգ մահ կար: Երկար փնտուեր էին զայն, խանութը կտորտէր, կողոպտէր ու գացեր էին:

Անցած կեանքին է՛ն երջանիկ պահը եղած էր աս: Ամայի ժայռերու կողքին վրայ՝ որոնք մարդկային յըրտին ապերախտ կարծրութիւնը չունին. թուխ անտառի մը նիրհող խորքը ուր հալածողները չէին կրնար թափանցել: Եւ ինչքան բուռն հաւատք ազատութեան՝ թագնուած կը մնային խոհուն թերթերուն մէջ հոն սփռուած ծաղիկներուն, վայրենի ամայութիւնը բնութեան որ եկող սերունդներուն կը պատմէ անհետացող հայութեան ազատութեան անդուսպ ու կենդանի սէրը:

Ու յիշատակը թռիչ կուտար բաղձանքի մը որ կուրծքը սիրոյ հեւքով մը կ'ուռեցնէր. — հայրենաբաղձ սէրը որ սիրտը կը կրծէ, կը մաշէ, կ'սպառէ խորունկ հառաչներու զինովցնող մուխին մէջ:

Խուենկի մը բուրումնաւետ հատնում որ կեանքը կը գուարթացնէ ու հոգին կը փոխադրէ անձանօթ ու չ'հետախուզուած սահմաններու մէջ խորհրդաւոր ամպով մը: Բնութեան մտածող խորհրդաւորութիւնն է ան որ երջանիկ թմբիւրի մէջ տառապող հոգիները կը հանգչեցնէ: Ատ հանգիստը Ղահէ կ'զգար հիմա, փսուր յիշատակներու ըմբոստ թռչունը ազատ արձակուած էր անցեալին ժանգոտած վանդակէն վերջապէս. — ներքին խռովք մը որ պահ մը պրկած էր դէմքին ամէն մէկ մասը ահի մէջ, ջիղերը նուաճած, ձգմած ուղիղը, բայց ահա հանդարտած սիրտը հեռաւոր ուրախութեան մը կը ժպտէր անստոյգ ժպտիտով մը:

Երբ սենեակ դարձաւ դռանը տակ գտաւ երկրէն եկած գիր մը՝ որ նշանածին մեկնումը կ'աւետէր: Այն ատեն, տեսակ մը սէր ջիղերը թունդ հանեց, ու առաջին անգամ ըլլալով բաղձաց կինը իր ջրուտ բաղուններուն մէջ, կուրծքին վրայ գրկել, շնչելով անոր հեւացող շունչը և տաք համբոյրի մը խառնելով արբշիւ ջերմը սէրին:

Զգոյշ մարդու մը անհաստատ ու տարտամ քայլովը որ չ'ուզեր անձանօթ գետնի վրայ ոտքը վտանգել, տեսակ մը սոսկումով, մինչև որ սխալ շարժում մը քշէ զինք հոն, Ղահէ հազիւ ինքզինքին թոյլատրած էր հայել միջոց մը կնկան սէրին:

Ամէն անգամ որ կնկան մը վաղանցուկ հպումը կ'զգար, վայրագ կատաղութիւն մը կը գրաւէր հոգին ու փափաք մը կոտորելու, փշրտելու, միտքը կը հեղեղէր:

Բայց Սիրանուշի պատկերը առաջին նայուածքէն ամբողջ կազմուածքին տուած էր հլու զգայնութիւն մը: Աչքեր տեսած էր որ զինք խենթ հիւանդութեամբ մը գրգռեր էին, սև աչքերը հունայի պատկերին՝ կը նուիրուէին, կը զոհուէին անձնատուր, առանց պայքարի, առանց ընդդիմութեան ու սանձահարած էին ներսիդին եռեփող հին ըզձանքը ուրկէ ա՛յնքան կը վախնար, յորդ ու երջանիկ երազի մէջ հանգչեցնելով երիտասարդ գլուխը:

* * *

Ամիսներ անցեր էին դանդաղօրէն սրտմաշուք սպասուածի մէջ և Սիրանուշ չէր եկած:

Օհան տխուր գէմք մը բերած էր և ցնորք յոյսբայց անոնք, աղուոր յոյսերը շատոնց դասալիք ըրած էին խեղճ տղուն սիրտը: « Ի՞նչ ընեմ տղայ, հիւանդ է ըսին », նետած էր Օհան, երբ վշտի ու աղաչանքի մէջ բողբոսած էր Վահէ, ամբաստանած ծեր անհոգը, և գրգռուած ու հուժկու սպաննալիք մը շարժելով արցունքի մէջ ինկած էր հոն՝ Օհանի ոտքերուն տակ՝ բարեկամներուն առջև, — ինչպէս վիրաւորուած արծիւ մը կը զարնէ օդը յուսահատ ջղաձգութեամբը խօլ թևերուն ու գլխուն վրայ գետին կը գլտորի — կոյտ մը խշրտացող կմախք թուլցած փետուրներուն մէջ:

Ի՞նչքան մոռթ տեսած էր ատ օրերուն. վերջը կը հասկնայի, վե՛րջը, բաղդը ալ չէր խնդացած իրեն:

Բուռն սէրէն վրէժխնդիր ատելութիւնը վտանգաւոր աստու՛մ մը, ու կեանքը շուքի մը պէս անցեր էր:

Ամէն վայրկեան, յոյսի ամէն մէկ ժամ՝ խաբկանքի, ձախորդութեան ու տագնապի մէջ սպառած՝ ծնող նոր յոյսը դնելով նոր պայքարի մէջ, իբրև գորավար մը որ օրէ օր ծրագիր կը շինէ, թակարդ կը լարէ, դիւք կ'ամրացնէ, կը խուսափի, կը յանդգնի, կ'ընկրկի, կը յառաջանայ, ու ամէն օր նոր անյուսութեան մէջ կը թաղէ անգօրութիւնը:

Ո՛չ, անօգուտ էր. երկու հեղ ձամբայ ելաւ և երկու հեղուն ալ Սըմսարներու ճարպիկ ձեռքը կեցուց զինք: Նամակները առանց պատասխանի կը մնային, նոր արցունք, նոր աղաչանք, բողբոս ու սպաննալիք ի գո՛ւր. Հայութիւնը խուլ ականջով կը լսէր թերթի մը մոռցուած անկիւնը նետուած իր վայնասունը. վատներ էր ժամ առ ժամ տոկուն վաստակով մէկդի դրած դրամը, սէնթ սէնթի ետեւ ու ետքը ձայնը ալ չէր լսուեր:

III

Երբ Արշակ արթնցաւ ջերմոտ քունը ծանր կը ձընչէր տակաւին Մարտիկոյ պանդոկին վրայ խուլ լուրթեան մը մէջ, գիշերը աղմկայոյզ իրիկուան, հոն՝ նեղ սրճարանին մէջ՝ ուր մոռխը ձամբորդներուն խառն աղմուկի ու բիրտ զբօսանքի մէջ հարբած գլուխներուն վրայ մուայլօրէն կը չոքի:

Հազիւ լոյսի դեղեկոտ շերտ մը սկսած էր իյնալ պատին մէջ բացուած նեղ ճեղքէն. բայց միտքը ցնցած էր քունը վրայէն, և իրականութեան ահաւոր խռովքին մէջ՝ սրտին վիշտը լարած՝ հոգածութեան առարկային՝ Սիրանուշին՝ զոր կը սիրէր հիմա:

Առաջ՝ անոր վրայ նայած էր անտարբերութեամբը մէկուն՝ որ վարժուած է Մխիթարի խաղին. — կիներ որ աղան կը գործածէր ու ճամբուն վրայ կը նետէր փորբերնին լեցուցած, ողորմելի: Ինչո՞ւ աղան ձգտուած ճիգ մը դրած էր, ծերի անօրինակ եռանդ մը՝ աս աղջիկը հալածելուն մէջ: Ու օր մըն ալ իր սիրուած տղու համարձակութեան վստահ, յանդիմանութիւն մը վտանգած էր: « Ի՞նչ կ'ուզես, սա՛ խեղճ աղջիկէն » = Միւսը չմտածուած զայրոյթովը անասունին՝ որ կը խածնէ իր որջը մտնել յանդգնող օտարականը, ապուշ աչքեր լարած էր երեսին ու սպառնացող շարժումի մը ուժգնութեան մէջ հազիւ ցրուած աղջամուղջը իր ռիսակալ ակնարկին: « Ի՞նչ որ կ'ուզես, բայց ո՛չ ատ, պարոն ասպետ »: Հեգներ էր ետքը: Կիրքին մէջ սոսնձութիւն չէր թոյլատրեր:

Արշակ հասկցած էր միտքը, ա՛յդչափ՝ և աւելին պէտք չէր որոշ գոյն մը և մարմին տալու իր քամահարանքին:

Ստո՛յգ, առաջին անգամն էր որ աղային դէմ կ'ըմբոստանար: Մանկութենէն պանդոկի դալուկ պատերուն մէջ մեծցած՝ Մխիթարի կուռքն էր, իբր թէ անոր երակներէն ելած արիւնի գաւակը ըլլար: Անոր ձեռքին տակ մարզուած, բայց տարբեր նկարագիր մը, տեսակ մը շարժուածք անկեղծ, ազնիւ ու կայտառ նկարագրի-

որ հաճելի էր Մխիթարին. — գէշ հօր մը հոգածութիւնը որ ամէն զրկանք կը կրէ իրմէն տարբեր զաւակ մը ունենալու համար:

Աս անկեղծութիւնը Մխիթարի գործին չէր եկած — ի՞նչ հոգը: Կեանքը պարտականութիւններ ունէր որ հարկ էր կատարել: Քաջութիւն մը որ վատը կը դիմագրաւէր երես առ երես ու հարուածը տուած, զուարթ անհոգութիւնը ունէր վրան չ'մտածելու:

Անիրաւութիւնը կը պատժես. աղուոր նպատակի մը համար կեանքդ կը զոհես շատ բնականօրէն, առանց աղմուկի, առանց հերոսի հովեր առնելու ու յարձակումը պաղարիւն քաջութիւնով կ'ընդունիս. շատ բնական յատկութիւններ են ասոնք որ Արշակի մէջ ինքնածին էին: Բայց ինչպէս անձրևի միօրինակ հեղիղին տակ վարդի մը թերթերը հին ճմրթկուած լաթի կտորներու պէս սմբած կ'ամփոփուին, մինչև որ կենսատու շող մը ցողունին վրայ պարզուած բանայ բուրուժնաւէտ առուգութիւնը կոկոնին, պանդոկին գուլ մթնոլորտին մէջ տղուն յատկութիւններն ալ կը նիրհէին, բռնաբարուած աղջկան մը սէրին խորհրդաւոր հպումին տակ զարթնում գտնելու համար:

Եւ այդ զարթնումը՝ տափակ երագներէ անակնալ սահմաններ կը փոխադրէր միտքը:

Որո՞ւ ծառայած էր մինչև հիմա, որո՞ւ նուիրած էր կեանքը. — Ու զոհերու տխուր երեսներուն մէջէն կը զատուէր հպարտ ու գեղանի Սիրանուշի որու ոտքերուն տակ յոժարակամ զոհ պիտի դնէր իր կեանքը — իբր քաւումը մեղսակից համակրութիւններուն որ Սըմնարի կամքին սպաս դրած էր:

Պրտիկ սենեակին մէջ որ հինցած ու թափանցիկ վարագոյր մը կը գատէր Մխիթարի ննջարանէն, լոյսը աւելի որոշ սկսած էր ցոյց տալ ճերմակ սեղանը, — փայտէ աթոռ մը որուն վրայ կտոցեր էր հագուստները ու Հայրիկի պատկեր մը անկողնին վերև, միակ զարդարանքը խցիկին, — պայծառ հետքի մը մէջ տանելով տխուր պատկերները վշտոտ մտածումներուն որ ստուերոտ կը ծփային մտքին մէջ:

Աւելի իրականութեան եկած՝ պահ մը կըրցաւ լսել թեթև աղմուկը ափի մէջ համրուած դրամի կտորներուն որ չոր հնչիւններով իրարու վրայ կը դիզուէին, գաղտագողի հոսելով Մխիթարի ջրուտ ու մաշած մատներուն ընդմէջէն:

Յանկարծ կանգ առաւ Սըմնարը. ո՛չ, Արշակ չէր շարժեր տակաւին. ոսկի ժամացոյց մը, քանի մը մատանի, շարք մը մարգրիտ հետզհետէ տենդոտ զմայլանքով մը դուրս քաշեց թաքստոցէն, քննեց վայրկեան մը, համբուրեց սուրբ նշխարհներու մօտեցող պատկառոտ շրթունքներով ու գոհսիրա ժպիտի մը մէջ սահեցուց սնտուկին խորը: Առաջին անգամն էր որ ակնթարթի մը ցուքին մէջ Արշակ կը տեսնէր զանոնք առանց ըմբռնելու: Եւ երբ վարագոյրը ետ քաշեց Մխիթար, վստահ ըլլալու թէ տղան կը քնանար դեռ, աչքերը հանդիպեցան Արշակի լայն աչքերուն որ պաղ անգիտակցութեան մէջ իրեն կը նայէին:

Պահ մը ետ ինկաւ գողի մը բնազդական փութկոտ շարժումովը որ կը խուսափի վայրկեան մը, բայց՝ վտանգին առջև ուժը կը ժողվէ, գողին յաջորդող

սրտոտ ու վերջնական պայքարի մը պատրաստ:

Ո՛չ, վստահաբար աս տղան ա՛յ իրը չէր. ու ամբողջ սէրը յուսահատութեան ծաղիկի մը պէս թողմած կ'իյնար աւերակ կուրծքին տակ ուր այլազան կիրքեր իրարու կը հանդիպէին, գոռ զայրոյթին սպառնացող վահաններուն դէմ զարնելու սուր նիզակները հին ոխերուն որ ճարձատիւնով կը փշրուէին:

Կեսնքի մէջ շատ են Մխիթարները որոնց սէրը լո՛կ տկարութիւն մըն է յաճախ. թուրութիւն մը և չէ թէ զօրաւոր ու ամբողջական նուիրումը էակին՝ ուրիշ սրտի մը որուն մէջ եսը կը նուաճուի աւելի հուժկու և աւելի երջանիկ դարձնելու միացած սիրտը:

Մխիթարի սէրը ճղճիմ նկատողութիւններէ, փոքրոգի նախապաշարութիւններէ ծնած կարծես, աղայի հիւանդկախ հպարտութեան մէջ կ'իյնար չորցած պտուղի մը պէս, ու առաջին թմրութենէն արթնցած անիմաստ գրգիռ մը խուսափող անգթութեան մը ստուերը կը փայլեցնէր աչքերուն մէջ, բայց միւս աչքերը անթարթ կը խուզարկէին խիղճը. « գողցուած հեշտանք ու գողցուած հարստութիւն », ամբողջ կեղծաւորութիւնը, ամբողջ դիմակաւոր շողջօրթութիւնը գաղտնի պահելու դրամի կիրքը և մնի անթութիւնը՝ պարապը վատնուած էր ու գաղտնիքը ապուշ ու անիմաստ անխոհեմութեան մը պատճառով մերկացուած:

Պահ մը կծու խօսքեր իրենց այրող հետքը ստիպել ուղեցին գունատ շրթունքին վրայ ու բուռնցքը ջղաձգօրէն վեր տնկուեցաւ, բայց Մխիթար միամիտ չէր:

« Ի՛նչ հարկ դուրս ձգել անզուսպ շունդ որ հաչէ ու

ոռնայ հրապարակին վրայ ու փողոցներուն մէջ, մարդու գուլթ շարժելու ու տիրոջը վրայ ամբօխին բարկութիւնը գրգռելու :

Միւսը՝ իր յուզումին մէջ նախընտրել էր շիտակ յարձակումը և անգուլթ, ձեռք ձեռքի կռիւի մը մէջ յագեցուած վրէժխնդրութիւն . — Ինչո՞ւ անուշ կը խօսէր Սըմսարը . «Սիրանո՞ւշ, ա՛հ, գիտեմ որ կը սիրես զինք և եթէ սիրող բացած ըլլայիր ինձի, ես չէի որ անոր ձեռք պիտի դպցնէի » . ու վարպետ շեղումով մը կ'անցնէր, «նայէ՛, բժիշկը աղէկ է ըսաւ, պահ մը հիւանդանոց անցիր հացէն ետք, գործողութիւն մը, մեծ բան չէ, քանի մ'օրէն ոտքի կ'ելլէ . բայց բնա՛ւ կարգուիլ, չէ՞ . տղայ չես անշուշտ :

Ու Միսիթար ետ կը քաշուէր, կռիւը խոյս տուած էր երկու մարդերուն մէջէն, ձգելով Արշակ իր մտածումներուն : Եւ իրաւ ալ ինչո՞ւ այդքան իրարանցում, խորհեր էր միջոց մը . սէր մը որ իր երեւակայութիւնն էր ստեղծած . ո՛չ մէկ մտերմութիւն, ո՛չ մէկ հպում . սէ՞ր, ո՛չ . գո՛ւլթ մը նախ ու համակրութիւն չարչարանքին, անբաղդ կեանքին համար . ծոփն ինկած մը որ բնագրական խոյանքով մը կ'ազատես կեանքդ իսկ վտանգելով ու ալ վրան չես մտածեր, թուռն մը որ շանը ժանիքէն կը խլես ու թող կուտաս անգիտակցօրէն, լոկ ուժիդ տիրական գիտակցութիւնը ունենալու գոհունակութեան համար : Բայց ո՛չ, հոս կար էակ մը որ մինակ էր թուռնէն ալ՝ որուն հայրենիքը անտառն է ու բաց օդը . էակ մը անտուն ու անարգուած, բայց պատրաստ ուժէն վեր կռիւ մղելու զարմանալի արիութեամբ մը որ մարդկային կեանքին պաշտելի գեղեցկութիւնը կը

կազմէ և իրեն կը քաշէ ամէն առոյգ մարդ՝ գեղեցկութեան ու կորովի սիրահար մարդ՝ որ անձնատուր ինքնանուիրման մը մէջ իր սրտէն դուրս աշխարհք չ'ձանչնար : Ա՛հ, հոս էր գաղտնիքը թէ ինչո՞ւ արուի ամբողջ կամեցողութեամբ կը խոյանար դէպ ի այդ սէրը, անոր մտայլ անդունդին մէջ գահավիժելու իր կեանքը, անիմաստ ու աննպատակ, ճիշտ ինչպէս որ Օսկար Ուայլտի սոխակը՝ անգիտակից ու հարբած վարդին գեղեցկութենէն, կ'երթար անոր հատու փուշին տալու իր քրնքուշ կուրծքը և անէանալու՝ անոր բոյրին մէջ խալականօրէն պարարուած : Բարեբաղդ զոհաբերութիւն, որովհետեւ եթէ կեանքի մէջ արդարութիւնն ու սէրը օրէնքի քարոզիչներէն սպասէինք, կամ անոնցմէ որ արհեստ ըրած են սիրտ գրաւել լո՛ւկ մքլած խրատով, սիրոյ պատմութիւնը պիտի կորսնցնէր չքնաղ էջերը ինքնանուէր զոհաբերութիւններու, որոնք տգէտ, աղքատ ու քամահարուած մարդկութեան մէջէն օրէ օր կը ծնին ու աղուոր դատի մը, գեղեցիկ սկզբունքի մը համար արիւն կը թափեն, և Մօնթիօնի մրցանակը չէ որ իր ազմկայոյզ մուտքը կը գործէ իրենց խոնարհ յարկին տակ :

« Թերևս մտքի տկարութիւն մըն էր » ըսեր էին ուրիշներ լսելով Արշակի սէրը աս աղջկան—Թերևս, ի՛նչ հոգ, անոնց պէս որ յորդած գետի մը կը նային, մխրձելով իրենց տարտամ ակնարկը ջուրի խորքերը, ասրելով հոսանքներու ալեկոծ կեանքը ու գլուխին յանձնելով այն գող ու խուլ երաժշտութեան որ երանաւետ կըկացումով ալիք ալիք կը քշէ զիրենք յաւիտենապէս ու անընդհատ : Ի՛նչ փոյթ, հերիք է որ կ'երթար հրճուանքով, վազելով փողոցներուն ընդմէջէն, հեւքը

զսպած կուրծքին տակ, ծփացող յուզումին մէջ, մինչև հիւանդանոց, լայն դուռնէն ներս, քարէ խոշոր սանդուղներէն վեր ու ներս՝ լոյս սրահէ մը որ կը ծանցնար. այն ատեն կը տեսնէր այն ահռելի բանը որ բնաւ չէր մոռցած:

Արիւնի անշարժ լիճ մը, որուն մէջ Սիրանուշի անշունչ մարմինը իր կաթի ձերմկութեան մէջ կը հանգչէր սեղանի մը վրայ, որովայնը ձեղքուած բոցավառ կարմիր հնոցի մը պէս, ու սօթտուած մարդիկ որ սուր դանակները ափերնին՝ դուրս թափուած աղիքները կը կտրէին արագ արագ:

Սուր աղաղակ մը փրթեր էր կոկորդէն — Սիրանուշ, ու ծանր յոգնութիւն մը նոյն պահուն գետին փուեր էր զինք:

— Սիրանուշ, Սիրանուշ, բայց ո՛չ, մինակ էր ձերմակ ու առանձին սենեակի մը մէջ. երկու մեղմ աչքեր իրեն կը նայէին գթոտ, ձերմակ գլխարկի մը տակէն:

Այն ատեն տարօրինակ գիտակցութիւնը ունեցաւ իրականութեան. թշուառակա՛նը, վերջին անգութ ու վատ հարուածը կուտար սրտին. այո՛, Սըմարը որ վախցեր էր իր կատաղութենէն նոյն առտուն, որոշեր էր կորսնցնել ատ տղան, ուզելով որ վիշտը թուլցնէ իր մէջ ամէն պրկուած ջիղ ու գրգռուած ուժը սմբի անոր պինդ շղթաներուն մէջ խղզուած:

Ու խօսքերը որ մութին մէջ լսած էր երբեմն. փարտուքներ որ յանկարծակիի բերած էր, յայտնի իմաստ կ'առնէին մտքին մէջ. — կիներ որոնց ծննդեան գործարանը կը հանէին հօտ. հռչակաւոր բժիշկը՝ որուն էր զիմէին բոցերը՝ էգի հիւանդոտ ըզձանքնին գոհաց-

նելու, նետելով փորերնուն անօգուտ գործարան մը. ու ազնուական տիկիները զաւակ ունենալու մղձաւանջէն խռովուած՝ ինքզինքնին յանձնելով բժշկին որ անուն էր հաներ ու համբաւը մինչև Սըմարին պանդոկն էր հասեր: Սիրանուշի փորը լեցուած՝ հարկ էր շուտ հանել նետել ատ մնի կտորը ու անվախ վրան քաշել իր արուի կիրքը: Ու ինք ատ շնական սպաննութիւնը իր աչքերով տեսած էր: Երբ քանի մը ժամ ետքը փողոց գտաւ ինքզինքը, տաքութիւն մը կոկորդը պապակով կը չորցնէր. պարտասած ու անկարող, արցունքի մէջ զարկաւ գլուխը պատերուն ու ծակատը քսեց ձերմակ քարին պօռալով՝ վիրաւորուած շան մը ողբալի կազկանձիւնովը որ սիրտ կը շարժէ:

* * *

Ամիս մը ետք բարեկամս Ամերիկա կը զրկէր Արշակ երկա՛ր ափ առեր էր հարուստներու դուռը և ի զո՛ւր պատմեր արկածները Սըմարին. ոչ որ ուզեր էր մտիկ ընել. այն ատեն վերջին յոյսը վրէժը մնացած էր, խիղախ յարձակումի մը մէջ մահացու սուր մը խրել Մխիթարի կուշտը. հարուածը չէր յաջողած:

Բարեկամս որուն գացած էր Արշակ է՛ն ետքը, սիրած էր քաջութիւնը ատ տղուն ու ազգու բողոքներով Մխիթարի ձեռքէն յաջողած էր կորզել հիւանդ աղջիկը, կարևոր գումար մը նետելով Սըմարին ափը:

Խոշոր գաղթականութեան մը ֆոքր-Ասիոյ ծովեզերքէն գալուն լուրը տարածուեր էր: Մխիթար վերջին խորհուրդ մը կը բռնէր սրճարանին ետեւի գրասենեակը: Հոն էին Սըմսարութեան երկու գլխաւոր անունները. — Ղազար Աղա՝ իր հրէայի խարդախուած գլուխը ծռած ուսերուն վրայ ու Խենթ Յարօ, ահագին գաւազանը գետին դարնելով ու ահռելի հայհոյանքով երգմնալից խօսակցութիւնը համեմելով:

Մխիթար՝ բարբարոս՝ Ղազարի հետ որ ինչքը ծածկելու ճիգին մէջ կ'ստորնանար համեղ բաժիններ խլելու սիրուն. և անուշ-լեզու՝ Խենթ Յարօին՝ որ միշտ երկուքէն շատը կը խաբուէր:

Մութ սենեակ մըն էր նեղ բակին վրայ՝ ուր նիհար ճրագ մը իր տմոյն լոյսը կը ձգէր Սըմսարներու երեսին:

— Գաւառի համեմատ բաժնենք, տղա՛ք—կ'ստիպէր Մխիթար: Հինգ տուն խարբերոցի կայ, ութը Վանցի, և վեց ալ Սվազէն:

— Աստուած վկայ, գլուխդ կը կոտրեմ, Մխիթար, պօռաց Յարօ, խոս Վանցին ու համալ Սվազցին գրողը տանի երկուքն ալ վարտիկ չունին հագնելիք: Խարբերոցը ինծի, մէկաները ձեզի, հէլալ ըսէ՛ք, հօրերունդ հոգուն: Ու վէճը կը տաքնար:

— Մէյ մէկ տուն խարբերոցի, վերջացուց Ղազար, ու միւսները ուր որ ուզեն, շահու բաժին չ'կայ:

Խորհուրդը վերջացեր էր. պանդոկի տղաքը ներս կը

վազէին պատուէր առնելու ու ետքը կը ցրուէին բարակներու պէս որ նախ կը խուժեն միասին ու ետքը կը ցրուին, դունչներնին գետինը խոթած ամէն մէկը քմահաճոյքին հետապնդելու որսը: Մխիթարի տղաքը վարպետ էին արհեստին մէջ. երբ նոր մը ուզեր վարժեցնել՝ Սըմսարը գաւառացի ճամբորդ կը ձեւանար, իր հին տղաքը քովն առած, գաղթական ընտանիքի ապուշ հետաքրքրութիւն և միամիտ հաւատք կեղծելով. ու նորը գառնալու էր շուրջը շողոքորթ և համոզկեր, կրկնելով խօսքեր որ գոց սորված էր առաջուց. ամէն մէկ շարժում ուսումնասիրուած, մարդուած բանակ մը որ կը կերակրէր ու թող կուտար գաղթականին վրայ, Հիւկօի նկարագրած կենդանիին պէս որ իր բիւր թելերը կ'արձակէ թշնամիին վրայ, ծովերուն խորքը, անոնց ցանցին մէջ ոլորելով որսը, ամփոփելով գայն, ջուրերուն խորհրդաւոր լուութեան ու մութին մէջ աչքերէն դուրս յորդելով բոցավառ լոյս մը որ շողշողուն ճառագայթումի մը կուրացնող հեղեղին տակ անդունդի մը խորը կը քաշէ զո՛ճը:

* *

Ամառուան տաք իրիկուն մը, այն պահուն երբ օրուան յոգնութիւնս կ'ուզէի առնել՝ ջրաձգրգիտ հանգիստի մը մէջ, ընկերս սենեակ մտաւ: Տխուր պատմութիւնը Սիրանուշի մեզ խորապէս յուզած էր և փաստ փաստի վրայ օրէ օր բարդած էինք Սըմսարներու հաստատութիւնը հիմէն քանդելու պատրաստ:

— Գործելը անօգուտ է ըսաւ, սառ շեշտով մը, մենք անգօր ենք կուուելու:

Գաղթականներու սպասուած ամբօխը Մարտիկայ հասած էր և մենք չէինք կրցած համոզել զանոնք որ պանդոկ չ'երթան :

— Քահանային ու Աղաներուն դիմէ ըսեր էի Մարտիկին , ու հիմակ յուսահատ դէմքով մը անոնց քովէն կուգար . ամէն ջանք , ամէն համոզող խօսք , սպառնալիք իսկ հիւլէի մը ազդեցութիւնը չէին գործած վրանին , “ գլխընուս պէլա մի՛ բերեք , պուռացեր էին Մարտիկի երեսն ի վեր , որ տղու պէս կուլար :

— Եւ վաղը :

— Աաղը , միամիտ տղա՛ս , ատ անմիտ խուճիկներէ կրկ մարդիկը Նիվրբուլ պիտի ծամբենն ու կնիկ և աղջիկ պահեն հոս , սինւթոր խաղը :

Անկարող էինք , երկու հոգի կուուելու սև բանակի մը հետ որ երկրէն սկսելով գաղթականը կը կողոպտէր :

Հայեր , — գրեթէ ամենքն ալ աղքատ , հոգինին բերան առած՝ ծախելով տուն տեղ ու ինչք , վճարելու համար յետամնաց տուրքերէն զատ գալիք տարիներու տուրքերը զոր կառավարութիւնը կը պահանջէր գաղթող հայերէ . ձեռք մը նոր հագուստ հագիւ կունակին , ծամբու ողորմելի ծաքխով մը ինքզինքնին ծովեզերք մը նետեր էին : Ու հոն գէմերնին ելեր էին բարեկամ հայեր՝ ծամբայ ցոյց տալու ատ հօտին . մինչև Մարտիկայ , ուրիշներ կային Մարտիկայէն Փարիզ : Ատ հացկատակները կը տեսնուին Սէն-Վազարի կայարանը , սև ագուաւի պէս իջնելով եկող գաղթականին վրայ , ու սուղ ծախուած շինծու տոմսակով մը խրկելով Տիէթ ուր նաւապետը չ'պիտի ներս ընդունի զիրենք . կամ պիտի հասնին Նիվրբուլ — նորէն Սրմնարներու ճանկը :

ու հոն՝ ճղճիմ դրամին կերած , մնացածը պիտի նետեն նոր միջնորդներու կողորդը ու պիտի թափառին անգործ և աստանդական , ապշած բերանին բանալով խոշոր քաղաքներու մայթերուն վրայ :

Արևելքէն եկած հիւանդութեան մը լուրերը տարածուէր էին . առողջապահական քննիչը խիստ պայքար մը մղեր էր բժշկի մը դէմ՝ որ միտք յղացած էր ընդարձակ շէնք մը շինել գաղթականներու համար՝ ուր ասոնք՝ կտոր մը վճարումի փոխարէն մաքուր օդ ու առողջարար մտնող պիտի առնէին : Աայրկեան չէր կորսուած , Սրմնարներու խուճիկը կաշառքով թխմած էր քննիչին խիղճը իր պայքարին մէջ ու նորէն գաղթականները լեցուեր էին Սրմնարի պանդոկները :

Անոնք որ կրցան աժանով ազատիլ ատ որջերէն , քիչ էին . և տակաւին՝ նշմարուեցաւ Սրմնարը որ հիւրը ծամբայ դնելու եկեր էր , ու “ մնաք բարով ի քծնող շեշտին հետ “ Աղա՛ս , Ձեր ծառան ենք մենք ալ , մեր աշխատանքը մի՛ մոռնաք ” : Աերջին տուն ալ պէտք էր . և թող երթային չորս հովին պատմելու դասական հղած « Տխուր արկածախնդրութիւնը » Սրմնարին :

Անկարող էինք . տափակ քարոզով չէի կրնար յոյս ներշնչել աս տղուն , իրականութիւնը կար . պանդոկը բողանոց դարձեր էր ու ծոցուր հայու կիներ կը տեսնուէին փողոցը , մինչև որ Սրմնարին քմահաճոյքը խրկէր զանոնք անկիւն մը զաւակնին անցնելու : Ա՛հ , վարպետ միջոցը , բժշկին մէկ շարժումը ու ատ ձանձրացուցիչ գործարանը մէկդի նետուած էր . բայց անոնք որ նշարակին տակէն անցեր էին , լիկած պտուղի պէս ինկած էին աշխատանքին տակ :

Գահեկը է՛ն գերագանցն էր յայտնապէս : — նեղ փառանի որջերու մէջ բոյն դրած ատ կին-մարդասպանները որ կը վխտան Ֆրանսայի մէջ ամէն անկիւն , վիժեցնելով մանկութիւնը որ Ֆրանսական ազգը կը ծնէ կամ օտար խստութիւնը կը տարագրէ հոն :

Այո՛ , — ասոնք կային ու անյոյս նստեր էինք մեր շփոթ ու սրտակոտոր լուսութեան մէջ , երբ Տիգրան ներս մտաւ լայն ժպիտ մը երեսին :

Արշակ յաջողեր էր բարեկամներ շահիլ Ամերիկա ու պայքարը սկսեր էր խոշոր համեմատութիւններ առնել Սրմապրներուն հանդէպ :

Անակնկալ մըն էր աս որ կորովի յոյսով մը մեր նկնուած ոգիները բարձրացնելու կուգար :

* * *

Ամիս մը վերջ Ղիվրբուլ կը հասնէի : Սրտառուչ նամակ մը առեր էի Փարիզէն որուն մէջ կինս կը պատմէր Սիրանուշի աստիճանական հատումը . — պարզ յոգնութիւն մը որ հետզհետէ թուլցուցած էր ամէն պինդ ջիւղ , ու աշխատանքէ անհուն զոռանքի մը զգացողութեան տակ՝ անդամալոյծ գետին փռած էր անբաղդ արարածը : Ի՛նչքան արցունք կը դնէր ատ քանի մը տողերուն մէջ . — զուարթօրէն ըմբռննուած օրերուն մէջ ամպոտ երկնքի մը կայծակի հարուածն էր եղած ատ՝ որուն սոսկումէն կինս ինքն ալ վախցած կը գրէր :

Բժիշկ մը որ կանչեր էին , ոչինչ կրցած էր գտնել վրան , ու մտածկոտ նայուածքներու տագնապոտ հար-

ցումին . — Ինչէ՞ , ինչէ՞ կը տառապի . « զսպուած սէրէ » մը , ըսեր էր : Միամիտ կինս , նշանածին սէրն է կարծեր :

Ատ նշանածը հաներ էի մտքէս , նամակներու պատասխան չէր տուած սկիզբները . վերջը ուզած էի մտնալ զինք : Յոյսս դրած էի Արշակի վրայ որուն սէրը գիտցած էր նուիրուիլ : Տեսակ մը մտածում , նախապաշարում սակայն կիներու սրամիտ նախազգացողութեան՝ վերջին փորձի մը մղած էր զիս . է՛ն ետքը՝ ո՞վ կրնար կնոջ մը սիրտը հասկնալ ու թերևս հին սէր մը մեռած , թաղուած անգութ մոռացումին խորքը , սուկալի ու վրէժխնդիր վերակենդանութիւն մը չունենար չ՛գոհացուած հոգիի մը մէջ որուն երևակայութեան թուիչը իրականութեան տափակ զգացողութեանը չէ հպած իր սաւառնումին մէջ , այո՛ , վերակենդանացում մը որ իր սլացող արշաւին մէջ քչէ շատ մը նոր անձնուէր սրտեր ապերախտ ուրացման մը զայրոյթին մէջ կոխկռտելով զանոնք :

Ահա թէ ինչո՛ւ ուղեցի անկեղծ յայտնութեան մը մէջ հրահրել սէրը հին նշանածին :

Սրձարանի մը ազմկոտ անկիւնը կծկտած գոսայ ան Ղիվրբուլ՝ ուր գացեր էի զինք պատրաստելու Փարիզ բերելէ առաջ : Հաղիւ գլուխը դարձուց պահ մը ու նորէն ինկաւ տեսակ մը թմրութեան գոգը :

Ու կը յիշէի երբեմնի երիտասարդը որ ինձի նկարագրեր էին հեռուէն , տառապելով օրէ օր իր նշանածին համար . բարկութեան եռանդուն պոռթկումի մէջ յայտնելով իր վրէժխնդրութիւնը ու վշտոտ առիւծի մը ագնիւ գլուխը ցնցելով թշնամին ջախջախելու վսեմ

խոյանքին մէջ: Ասիկա՝ մարդկային անզգայ մտի կոյտ մըն էր. թոյլ գիրութիւն մը որ շարժումները ծանրացուցեր էր ու անհաւատալի գուլութիւն մը կապար մթնոլորտի սառած կաղապարին տակ կարծես կը ճնշէր զգայնութիւնը մաքին ու ջիղերուն:

Այլասերումը դանդաղ եղած էր. — ինչպէս օտարութեան գիրկը նետուած ու անխորհրդօրէն կորսուած շատ մը երիտասարդներու այլասերումը:

Ամէկոտ կուսութիւնը որ ժառանգական բարոյականի մը հետ բերած էր երկրէն, սկիզբները կրցեր էր մաքառիլ ճամբուն վրայ թափուած փողոցի վաղանցուկ հաճոյքներուն գէմ. երկար ատեն արհամարհեր էր դիտումնաւոր կատակները ընկերներուն ու պրկեր էր ապստամբ ջիղերը՝ պահելով զանոնք յուսալից ձգտումի մը մէջ սիրականին համար որ երկրէն կուգար, կեանք տալու ատ ջիղերուն և դաշնօրէն թրթռացնելու ամէն մէկ թեկ երջանիկ նուագի մը մէջ:

Աւա՛ղ, — բաղդը չէր ուզած ատ երանութիւնը և հիմա՛ իր յոգնած անհոգութեան պահերուն միտքը կուգային ընկերներու կատակները. « ա՛լ որո՞ւ սպասեմ », խորհեր էր ու նետուեր աղջկան մը գիրկը, ու հոն թափեր ամբողջ ծաղիկները իր թարմ կուսութեան, թոռմած ծաղիկները յոյսերուն, զգացումներուն, սկզբունքներուն և վայրկեանի մը այդ թոյլ հաճոյքին մէջ կարծես գտեր էր ազատում մը, նոր կեանք մը ուր տանջող մտածում չկար, ուր պարտականութեան բեռը ուսիդ չի ճնշեր: Աինէ կին, զբօսանքէ զբօսանք մինչեւ անխուսափելի հիւանդու-

թիւնը որ զինք անկողինէ անկողին քաշեր, հալեցուցեր, այլափոխէր էր:

Ետքը կարգ մը ընկերներու խումբին յարած էր, իջեանելով ամէն գիշեր մէկուն խոնարհ յարկին տակ ուր գաւաթ մը թէյ կար իրեն համար. ալ ու խաղի թուղթ հաճելի իրիկուն մը անցնելու. խորշելով աշխատանքէ, գանելով միշտ կտրիճ տղաք որ իրեն դրամ տային, իրենք ալ անգործ՝ ապրելով իրարու քսակէ բայց քաջ ու տրամադիր ծառայելու ազնիւ նպատակներու: Աահէ նոյնը չէր կրցած ըլլալ. խաղի մոլութիւն մը առեր էր ընդամէնը ատ կեանքէն ու օրեր կ'անցնէր սրճարաններու անկիւնը — նետելով շնչին դրամը բերնի հացին. — առտուընէ իրիկուն, համրելով թուղթերը ու նորէն սկսելով խաղը բթացած ու յիմար, ուտելով չափէն աւելի ու փռուելով աղտոտ անկիւն մը հանգիստ քուն քնանալու:

Ու հոն ինկած էր հիմա, կոտորուած, փշրուած վայրաշարժի մը պէս որ մարդկային զուարթութեամբ ու յոյսերով բեռնաւորուած արագ խոյանքին մէջ անակընկալ ու սաստիկ բաղխումի մը հանդէպ շունչը կուտայ, կը վասնէ զայն խորունկ ու լայն հեքով մը, փռուած ճամբուն վրայ, կրակէ արգանդը պատուած, լարերը կտրուած սաստիկ ձգտումէն սպառելով տկար կեանքը հոգեվարքի ահագին շունչին մէջ որ կ'երկարի, կը տկարանայ ու կը դադրի ամայութեան մէջ:

Աահէ... Աահէն մեռած էր ու հարկ չկար կեանք տալ անոր. ի՞նչ օգուտ սիրոյ խօսքերը, հին յիշատակները որոնց տակ հոգին կ'առնոյգնայ. անիկա սիրահարը չէր հոն տառապող աղջկան:

Անձանօթ մը որ հաղիւ մտիկ կ'ընէր կսկծալի պատմութիւնը նշանածին, առանց կեանքի նշան տալու. բառերը կը թափէին շրթունքին ծայրերէն շնական սառնութեան մէջ: Չէ՛, հին Ասհէն արցունք պիտի թափէր հիմա. աս մարդը կը խնդայ ու հարկ կ'ըլլայ որ ամբողջ ժամեր ու օրեր անցնեմ իրեն հետ գլուխ գլխի թղթախաղի մէջ երկու խօսք ստիպելու բերնէն. զայրոյթ մը, խոստովանանք մը, հառաչ մը — պատրաստ վիզը փաթթուելու ու տաք համրոյրի մը մէջ ամբողջ անհամբեր երախտագիտութիւնս դնելու: Ո՛չ, ասոնցմէ ո՛չ մէկը. ու աւելի զայրացած երբ կը պատմէի բռնաբարումը նշանածին, զոր փափկանկատօրէն խնայել ուզեր էի. — չէ՛ք հաւատար, այո՛, վայրագ նաւուածք մը նետեց վրաս — կասկածի՞ թէ վրէժխնդրութեան, չեմ կրնար ըսել, ու ձանձրացած մարդու դժգոհութեամբ հեռացաւ գնաց գաղթական խումբերուն քով որ Մարտիկեայէն հոն հասած՝ անհոգ խաղի ու խնդուքի մէջ վաճառատունէ վաճառատուն յոգնած անգամին կը քաշկռտէին՝ հարուստին ողորմութիւնը մուրալու, Սըմարներու վոհմակի հովանիին տակ ու անոնցմէ քշուած — ինչպէս սև սիգլօնը հսկայ ու արագօրէն ոլորուած ահեղ պտոյտքի մը մէջ կը քշէ կը տանի գաշտի միամիտ ու ապուշ հօտերը ու կը նետէ զանոնք ցիր ու ցան և անտէր չոր ամայութիւններու գոգը. հոն իրենց հեծեծագին բառաչը խղզելու:

Ամիս մը ետք պայքարը կ'սկսէինք դատական գետնի վրայ: Եւրոպայի գաղութին եսասիրութեան մէջ Ամբրիկայի գործաւորները մեզի ուժ ու թիկունք տուած էին:

Հարուստները խնդացեր էին վրանիս ու երեսունն նետեր էին. — հա՛, — յեղափոխականներ, Հայաստանը ազատեցին ու հիմա Եւրոպան մնաց: Եւ ահա յեղափոխութիւնը մեզի իր ուժերը կը տրամադրէր ջնջելու ազգին երեսէն սա ամօթն ալ: Այո՛, յեղափոխութիւնը որ հայութեան գործող խիղճն է որ արթուն կը հսկէ մեր ազգային ճակատագրին վրայ, անվրէպ իր հարուածներուն մէջ, առաջնորդելով մեզ դժուար ժամերու մէջ պարտականութեան ճամբէն, ուրկէ մեր քայլերը բնագրական թեթեւութեամբ մը յաճախ կը սայլթաքին եսասիրութեան և զբօսանքի մէջ:

Երբ խուզարկութիւնները սկսան, ամբօխը պանդուկին առջև էր, խոնուած, լուռ, հետաքրքիր. երբէք այդքան ժողովուրդ տեսնուած չէր օտարի մը դատը պաշտպանելու համար: Հոն էին նիհար դէմքերը խեղճ գաղթականներուն, հոն էին գունատ կիները իրենց ծոցուորութեան մէջ:

Նոր տրտունջներ կուգային օրէ օր. Սըմարները դատապարտող նոր բարկութիւններ, — մինչև որ ամբողջ փողոցը զայրոյթի տաք կաթսայի մը պէս կ'եռար. — հայութեան աղտոտութիւնն էր որ կը պարզուէր անգամ մըն ալ օտարի աչքին, աւա՛ղ, բայց հարկ էր

միանգամ ընդմիջտ կտրել նետել վրանուս առ փտտած անգամը որ գարշահոտ կը նեխէր :

Հոն էին նաև Արմնարները ամբաստանուած . հոն էր Ազգար ընկձուած ու խոնարհ , հոն էր Յարօ — բիրա ու անանական որ ինքնիրմէն ելած՝ խեղճ գաղթականի մը երեսին կը պուար . — մայրդ ալ շինեցի , կնիկդ ալ , քոյրդ ալ , նորէն ձեռքս իյնան , նորէն շինեմ պիտի , նա՛ , կը պուար անամօթօրէն ու ամբօխին արհամարհոտ թուքին տակ ապուշ ու լայն աչքերը կը բանար :

Բայց երբ Մխիթար երեցաւ դուան վրայ : պաղ սարսուռի մը մէջ ամբօխը տեսաւ կանգնիլը տիրահոշակ հերոսին զոր Մարտիկ « մոլութեան ասպետը » կը կոչէր : Նսեմ , տմոյն , մարող ու բարակ մոմի մը գունատութեամբը , որու երեսէն խոյս կուտար երբեմնի ինքնավատահ ժպիտը ու լրբօրէն խորամանկ նայուածքին ամբարտաւանութիւնը կը պտտցնէր բազմութեան վրայ որ կը սուչէր . ան ատեն զոհի մը դիմակը ուզեց դնել անորոջ երեսին . բայց իրական զոհերու դալկահար ստուերները հոն էին :

Քննութիւնը բացուած էր և Մարտիկ ու ես հրաւիրուած էինք դատաւորին կողմէ , գիտցածնիս յայտնելու :

Նիհար , կարծ ու ջղուտ էր քննիչը . — դեղնած մազերու գէշ յարդուած թնձուկը ու խուզարկող ակնարկը որ շատ հեղ կարծես կը քննարար , յիսունը անցուկ՝ գեղջկական դատաւորի մը երեւոյթը կուտային իրեն : Ինքնավատահ , թափանցելով մարդերու հոգեբանութեան խորը , մեթոտիկ ու սերտուած , գոց սորվուած հարցումներով յառաջ տանելով քննութիւնը ,

առանց կիրքի նախ ու ետքը՝ գրգռող , յարձակող , հսկայ մարտիկ մը կարծես որ դիմացինը կը յոգնեցնէ թեթև հարուածներով , շնչին սայթաքումներով , մղուներով , կ'սպառէ ախոյեանին ուժը , երբեմն բերելով կուրծին կեղրոնը , երբեմն հրելով զայն պինդ ու բրտօրէն անակնկալ անկիւն մը ու նորէն բռնելով մէջքէն մինչև որ ուժասպառ տեղի տայ հակառակօրդը երբ՝ յաղթական յարձակումի մը մէջ կունակին վրայ հարթ պիտի պառկեցնէ զայն ու գայ ամբօխին որոտընդոտ ծափերը ընդունելու :

Ամուրի մնացած՝ կանուխ հասակէն ինքզինքը դրեր էր դատաւորուած կեանքի մը մէջ . լման հաշիւ տալով իր մեծերուն . ճշգրտահաս ու կանոնաւոր գործին մէջ , հազիւ յաճախելով քանի մը աշխարհիկ կիներու սալօնները ուր կրնար ազատօրէն տեսնուիլ իր՝ պետերու տիկիներուն հետ , — միշտ գաղտնապահ , բայց ճարտարօրէն պարզելով իր տեսութիւնները , պատմելով յաղթանակները , այնպէս որ ամսականը կրկնապատկուած էր գրեթէ ու հիմա Արմնարներու քննութեան յաջող ելքէն կ'սպասէր « Պատուոյ Ագէօն » ր :

Հարուստ հոյերը ուժ տուեր էին Արմնարներուն և վկաներու ցանկին վրայ իրենց անունին շուքը աւելցուցեր՝ անանկ որ հարցաքննութիւնը քիչ մը աւելի կարեւոր երեւոյթ առած էր քննիչի աչքին :

Մխիթար հարցաքննուած . առաջին անգամէն ուրացեր էր ամէն ինչ : Անանկ ալ կը հաւտար ինք , քննիչ դատաւորը : Արդէն իր տեսակցութիւնը քանի մը վաճառականներու հետ , նոյնը հաստատած էր , — կարգ

մը բաղդախնդիր մարդիկ որ խռովութիւն ձգել կ'ուզէին :

Բայց դատաւորը գոհ չէր եղած ասով . իմացեր էր որ մենք գործի ու դիրքի տէր մարդիկ , ոչ մէկ անձնական շահ ունէինք ուրիշներու խաղաղութիւնը զուր տեղը վրդովելու :

Վկայութիւնները իրար կը ջրէին , զոհերու ամբաստանութեան դէմ ուրիշ գաղթականներ կը գանուէին Սըմսարներու ձեռքին տակ որ հակառակը կը հաստատէին :

Գատական կշիւը կը տատանէր առանց մէկ կամ միւս կողմը հակելու : Գողութեան ամբաստանութիւնը ոտքի չէր կրնար կենալ : Հոս կային միջնորդներ որ իրենց ծառայութիւնը սուղի կը ծախէին . վստահաբար արդար չէր . բայց օրէնքը ոչինչ ունէր ըսելիք : Կը մնար միւս կէտը , աւելի շահագրգռական ու յայտնութիւններով լեցուն : Կիներ որ բռնաբարուած էին բողանոց դարձած պանդոկներուն մէջ և սա աղջիկը որուն ծննդեան գործարանը հաներ էին : Ու դատաւորը ներս կը կանչէր Արշակ . յայտնապէս դատին հետաքրքրական դէմքը սա խոշոր ու խելացի տղան էր որ համարձակ կը խօսէր . այն ատեն սարսուռ մը կը ցնցէր դատաւորի սիրտը . ճշմարտութեան ստուերն էր որ լռիկ կ'անցնէր : Սիրանուշի պատմութիւնը անգամ մըն ալ մէջտեղ կուգար ու հարկ կ'ըլլար հարցաքննութեան հրաւիրել ամբոխ մը մարդիկ , — ոստիկանապետ , հանրային առողջութեան ընդհանուր քննիչ , մեծահամբաւ բժիշկ :

Ու միւս մարդը որ Ամերիկայէն եկեր էր - Անորոշ ու դժգոհ ժպիտ մը երեցաւ դատաւորին երեսը :

Վերջին վկան ներս կը մտնէր :

Ալեւոր ծեր մըն էր ան , իր խորշոմներուն մէջ դեռ աշխոյժ ու խելացի մնացած : Վայրկեան մը աչքերը անոր յառեց քննիչը իր սովորութեան համեմատ և նորէն առաւ քնացող ու գուլ դիրքը միօրինակ հարցաքննութեան :

Հետզհետէ ջրուած էին իր հետեւութիւնները . յայտնապէս , խորհեցաւ , Սըմսարին գործը ձախող կ'երթար : Մեթոտը փոխել . բայց ամբողջ վարկը պիտի կ'յնար : Աս մարդը պարզ գեղացի մըն էր որ եկեր էր զրուցելու գիտցածները . հարկ էր դէմ դիմաց դնել երկու հին ծանօթները , Օհան ու Մխիթար : Ա՛հ , առաջին նայուածքէն կործաներ էր դատաւորին ամբողջ դատողութեան շէնքը ու Մխիթարի յանցաւորութիւնը ակնյայտ ստուգութիւն մը առեր մտքին մէջ :

Պահ մը ծերին աչքերը շիտակ ընկեր էին խոժոռ ու ատելի՛ Սըմսարին վրայ որ ամոյն , ծանրութիւնը կորսնցուցած , դեղեկոտ ձեռքերուն նեցուկ մը կը փնտռէր : Այն պահուն անտաշ ձայն մը ելած էր Օհանի ներսէն . — խեղդուած՝ կոկորդին մէջ՝ հեկեկանքով մը որ յուզմունքով կը վերցնէր խեղձին ընկձող կուրծքը :

“ Երբ Մարսիլեայ հասայ , պատմեր էր Օհան , ուրախութիւնս անսահման եղաւ գտնելով Մխիթարը որ մեր գեղին սիրական տղան էր : Մխիթար զարմանալի մեծարանքով ու չ'տեսնուած հարկինքով ընդունեց մեզ և քիչ ատենէն գրաւեց սիրտս . — ո՛հ , չէի գիտեր թէ օտար աշխարհը մարդս ինչքան Վը փոխէ . կար-

ծեցի թէ նորէն գտած էի Տին քաջ տղան, որուն գո վեստը Սիրանուշին չուշացայ ընել գաղտագողի ու ետքը ամենուն առջև:

“Սիրանուշ գեղեցիկ աղջիկ էր ու շատ հլու խօսքիս հարկ է ըսել որ զաւելիս պէս կը սիրէի զինք և եթէ Ամերիկա կը տանէի ակամայ էր, շատ ակամայ: Աս գաղափարին միշտ գէշ աչքով նայէր էի, որովհետեւ Տին ռի մը շատոնց գտած էր իմ ընտանիքս ու նշանածին ընտանիքը: Բայց աղջկան հայրը չ'ազդուեցաւ անձնական հաշիւներէս ու հարկ եղաւ որ երգում տամ իրեն աղջիկը նշանածին յանձնելու: Բայց աւա՛ղ, մարդուս ատելութիւնը աւելի զօրաւոր է քան իր բերաւոր ուստերը: Առիթ մը լոկ և վրէժս առնելու էի, ատելի ընտանիքին թողած ատ թափուր ու յետին շառաւիղէն:

“Ու առիթը չ'ուշացաւ. օրին մէկը Միսիթար յայտնեց ինծի թէ շատ հաւնեւ էր աղջկան ու եթէ ուզէի՝ Արշակ ու Սիրանուշ գէշ զոյգ մը չէին կազմեր միասին: Ինչ հարկ տանիլ ծովերէն անդին ու նետել անձանօթ ու զգուելի տղու մը գոգը ասանկ չքնաղ պարգև մը. ու աւելցուց թէ ինք պիտի ջանար նիւթապէս երջանիկ ընել երկուքը, քանի որ Արշակ իր սիրական ծառան էր: Գործը գրեցի երկիր Սիրանուշի հօր և այնքան ստիպում էի զրեւր որ գժբաղդ հայրը կամքիս ձգեր էր ամէն ինչ: Բայց ինչպէս յայտնել աս աղջկան որ կամակոր էր ու կատաղի և ամբողջ սերը դրած տղուն վրայ՝ որուն զէմ կը դաւէի. ինչ փոյթ, աս հոգը Միսիթարին կը յանձնէի, իմ գոհացման հրձուանքին տրուած լիովին, հրձուանք որ աւա՛ղ, կեանքիս գառ-

նութիւնը պիտի ըլլար, ո՛վ դատաւոր, ու խղճիս տառապանքը, որովհետեւ մարդուս ռիը չնչին ու տղայական բանէ մը կը ծնի բայց վրէժինդրութեան հետեւանքը ահեղ ողբերգութիւն մըն է շատ անգամ:

“Ու կը մեկնէի անհոգ, տեսնելով վիշտը լքուած նշանածին, մաշող մեքենաներուն տակ հատած, դիտելով անգթօրէն անոր պայքարը և յետոյ անկումը որ զիս քար սիրտ կը թողուր:

“Ժամանակը անցաւ. անտարբեր ժամանակը երբ Միսիթար յոյսով լեցուն նամակներ կը գրէր ինծի որ չէի գեղեւէր տարբեր մեկնելու յուսահատ նշանածին, որ ոտքերուս տակ կը հեւար խոնարհ ինկած: Այժմ, անիկա գիտէր թէ աղջիկը ա՛լ չէր սիրեր զինք, անարժան աղջիկ որ ինքզինքը ուրիշին յանձներ էր: Ահա՛ ինչ որ կը յօրինէի մեռցնելու տղուն սիրտը, առանց խորհելու թէ սիրական աղջիկը կը խոցէի իր մատղաշ կեանքին մէջ:

“Օր մըն ալ իմացայ հօրը մահը ու զղձում մը լեցուց հոգիս օտար ձեռքի յանձնելուս համար տկար ու անփորձ էակը՝ որուն միակ պաշտպանը կը մնայի հիմա ատ աղետալի մահէն ետք:

“Աս մարդը խաբեց զիս ան ատեն անամօթօրէն ու բնա՛ւ չ'կրցի գիտնալ ոճիրը որ մութին մէջ կը գործէր:

“Անկէ ի վեր տեսայ զոհերը Արմարին, անոնք որ անկուտի Ամերիկա կ'իյնային, անոնք՝ որոնց կիները ստրուկ գերութեան մէջ կը պահէին Արմարները, քովերնին քաշելու աշխատող արուին վաստակը, տեսայ հանգիստ աչքով ու անխուով ոգիով, մինչև այն օրը՝

երբ Սրմնարի թունաւոր սլաքէն ինքզինքս ալ խոցուած գտայ :

“ Ո՛հ , ահուելի՛ բան է պատմելը : Կինս հիւանդ անկողին կ'իյնար օր մը , և հոգեվարքի վայրկեանին ականջիս կը փսիսար խոստովանութիւնը ճիւղալային արարքին :

“ Ատ տղան որ քիչ մը առաջ մտիկ կ'ընէիք , ո՛վ դատաւոր , զաւակն է Մխիթարին , կնո՛ջս բռնաբարու- մէն ծնած :

“ Հարուածը անգութ էր , ու ինծի կը թուէր թէ կեանքը խոյս կուտար ծերացած ու մաշած հոգիէս : Ո՛հ , հրէշային էր աս . բայց մեռնողին խօսք էի տուեր պաշտպանութեանս տակ առնել թողուցած զաւակը որ Ամերիկա կը գանէի հալածուած իր հօրմէն իսկ , Սի- րանուշի չարչարանքին ընդվզեցնող պատմութեամբը :

“ Ի՞նչ յանցանք ունէր տկար արարածը և ի՞նչ վրէժ կրնայի լուծել ճիւղալ հօրէ մը՝ ատելով զաւակը , որուն մորթը կ'ուզէր է՛ն առաջ ինք խլել : Արեժինդ- րութիւն փնտռեցի այն ատեն ու արդարութիւն որ աս մարդը անխնայ հարուածէր , հանելով գինը գլխուս կտոցուած ամօթին ու լուծելով վրէժը ան դժբաղդ աղջկան , որուն անգիտակից դահիճը ե՛ս եղայ , աւա՛ղ ո՛ :

Ու Օհան ձայնը կտրեց : Գժուար շունչ մը փրթաւ դատաւորի կուրծքէն , յաղթանակի յոյսն էր կարծես որ փառասէր կուրծքէն ցաւով կ'ելլէր . ու խիստ աննե- րող նայուածք մը նետեց Մխիթարի վրայ որ մուսլորէն նուրբ հասակը հարուածին տակ արհաւիրակից կը տըն- կէր աղջամղջային մութ ահնարկ մը պտտցնելով կարծես՝

ընդարձակօրէն փռուած մարդկային զոհերուն վրայ որ յիշողութեան խաւարին մէջ կը կորսուէին :

Յաջորդ օրը լրագիրները կը հրատարակէին ամէն ինչ : Նոր դէպք մը եկած էր հանրային խիղճը դրդե- լու . գաղղիացի սրիկաներ յարձակում կը գործէին գի- շերանց Սրմնարի պանդոկին վրայ , ստիպելով դուռները և իյնալով անպաշտպան կիներու վրայ : Ու անգամ մըն ալ հասարակաց կարծիքը կ'զբաղէր օտարներու խընդ- րով :

Խուճիկ խուճիկի դէմ ելած էր , պահպանողականները քննադատելով կառավարութիւնը : Եւ օտար արշաւան- քին հինցած հարցը նորէն օրուան նիւթը կը դառնար . օտարը որ իրենց հացը կուգար խլել ստրուկ ու ձրի աշխատութեան մը փոխարէն . օտարը որ անբարոյթիւն կը մտցնէր երկրին մէջ ամէն բանի աչք գոցող կա- ռավարութեան մը մեղսակցութեամբը : Ու միւսները հարկ էր որ գէշ աղէկ պատասխանէին ասոնց . գրչի պայքարը կ'ընդարձակուէր երթալով : Ու խեղճ դա- տաւորը իր իսկ դիրքը վտանգի տակ կը գտնէր . արդէն յանդիմանութիւն ընդունել էր իր մեծերէն գործը ա՛յնքան երկնցնելուն և հիմա կ'սպառնային զինք տեղէն հանել :

Հանրային առողջութեան քննիչ մը կար ամբաս- տանուած Սրմնարներու մեղսակից ըլլալուն , անուանի բժիշկ մը որ՝ ազդու փառաբանական մըն էր եղած այս ատեն՝ Սիրանուշի պատմութեան խառնուած կը գտնուէր . ու կառավարութեան ոստիկանապետը զոր հանրային բարկութեան կը յանձնէին՝ իրեն դիմող գաղ-

Թահաններուն դատը Արմասրներու դէմ պաշտպանած չըլլալուն համար: Գատապարտել աս վերջինները պիտի նշանակէր հարուած մը տալ տիրող կառավարութեան, որուն թշնամիները արդէն անխնայ յարձակումներ կը սկսէին ընել:

Ասիկա անլուր անխոհեմութիւն մը պիտի ըլլար որ ամբողջ մեթոտիկ կեանքին մէջ յաղթանակ յաղթանակի վրայ բարդելով շինած համբաւին կոթողը պիտի կործանէր:

— Ամեն պարագայի կառավարութիւնը փրկէ՛, ըսեր էին իրեն պետերը, որոնց գացեր էր խորհուրդ հարցնելու: Միւս կողմէն հասարակաց կարծիքը կար, ո՛հ, ամբոխին կարծիքը վրան կը թքնէ՛ր անոր:

Եւ առտու մը ելլալուն հարցաքննութիւնը փակած էր, ամբաստանութիւնը անհիմն հռչակելով . . . :

* * *

Երկու օր վերջ առանձին ճամբորդ մը տեղ կը բըռնէր Հավրէն Լիվրբուլ գացող շոգենաւին մէջ:

Չարհուրելի արտայայտութիւն մը կը կրէր կերպարանքին վրայ, մարդ մը որ մղձաւանջէ խոյս կուտայ ուզելով վազել բայց չկրնալով ուժ տալ անգամաւորջծ անդամներուն որ իրար կը պլլուին: Անոնք որոնց կը մօտենար, տեսնելով կատաղի ցուքը պաղ աչքերուն բնագրական երկիւղով ետ կ'իյնային ատ խածնելու պատրաստ ախտաններուն առջև. այն ատեն կը խնդար ան ամբոխի վախին վրայ ու անխնամ պետերը կը ցցուէին դեղնած ու երկար երեսին վրայ ու խոչոր

քիթը վար կ'իջնար դիւային ծիծաղի մը մէջ:

Առտուն շոգենաւը Լիվրբուլ կը համէր ու մեկուսի ճամբորդը գլխուն տակէն հինցած պայուսակը քաշելով կարծես կը դիմէր մասնաւոր օթեան մը. ապա՝ կանգ կ'առնէր. քայլերը կը քաշկոտուէին փողոցէ փողոց, աննպատակ, փոխելով իրենց ուղին ամէն վայրկեան, երթալով շարունակ ու յիմար անգիտակցութեամբ, — բանտարկեալի մը անմուռնչ հնազանդութեամբը որ կը քալէ յամառօրէն, առանց իր կամքին, բայց անդադար, աչքերը գետին անկած, չուզելով նայիլ ամբոխին որ վրան կը խնդայ, ամբոխին որ վրան կը գթայ, իբրև թէ մարդասպան մ'ըլլար, փախչելով մարդերու անէծքին տակ, կատաղութենէն խենթ կտրած, կը քալէր առանց յոգնած անդամները անկիւն մը փոխուլ, հսկայ ուռեցած շէնքերու պատնէշին ընդմէջէն որ խոնաւ ստուէրը կը ձգէր անցորդին վրայ, մինչեւ որ անծանօթ փողոցի մը խորը մութին մէջ աներեւոյթ կը սահէր:

Միտիթարն էր ան. թէև անպարտ դատաւորին առջև, խոցուած իր վարկին մէջ, գարնուած իր հպարտութեան մէջ, ա՛լ չ'յուսալով ապրիլ շողօքորթութեան ու կեղծիքի անարգ առուտուրէն, որուն մէջ հատած էր կեանքը՝ միամիտ գաղթականը կողոպտելով ու անոր կինը բռնաբարելով շնական լրբութեամբ, լողալով վաւաշոս կիւրքի մը գողցած հաճոյքին մէջ՝ — Միտիթարը խոյս կուտար որջէն՝ ամբոխին սպառնացող բռունցքին տակ:

Խաւարը արդէն տիրած էր դրաղեալ քաղաքին, երբ ան ներս մտաւ սրճարանի մը դուռնէն. հոն էին իրեն

յայտնի շատ մը դէմքեր, որոնց չ'նայեցաւ իսկ և գնաց չողբեցաւ ամայի անկիւն մը՝ անձանթ ու վշտահար: Ազօտ լոյս մը հայելիին մէջ ցոյց կուտար երեսին թուամած, աւրուած գիծերը, կարծես մահուան ձեռքը վրայէն էր անցեր ու իր հեպքը թողուցեր կախուած խորշոմներուն, ատ ճակատի կնճիռներուն, ատ փոսն ինկած սև աչքերուն մէջ. դո՛ղ մը զգաց ատ ճիւղալայն տեսքին հանդէպ, ուրի՛շ մըն էր ան, ինքը չ'էր, մարդ մը որ գերեզմանին սառն քրտինքը ունէր աչքերուն մէջ:

Այո՛, ինքն էր ատ մարդը, Մխիթարը, — փակելով մարդերու, սև արիւն քաշող որդի մը պէս անթի գլուխը խոթելով արիւնի մէջ և անինայ ծծելով զայն, քամելով կեանքը ոսկորներուն ծուծէն:

Գիշերը յառաջացած էր հիմա և պարպուած սրճարանին միւս անկիւնը հազիւ քանի մը հոգի կը շարունակէին թղթախաղը որ չէր վերջանար:

Մխիթար քշուած տարուած մտածումներէն, պահ մը մոռցեր էր թէ բերանը ոչինչ չէր դրեր առտուընէի վեր:

Երբ կուռ ու կուշտ կշտացաւ, վայրկեան մը տեսնուեցաւ պանդոկի Սրմնարին հետ զոր կը ճանչնար ու գնաց ինկաւ նորէն առջի անկիւնը աղտոտ բարձի մը վրայ:

Անդին մարդ մը բերանը բաց կը խուկար. մուծը տիրած էր սրճարանին ալ հիմա ու տկար ճրագը որ թողոցեր էին իրեն, հետզհետէ գացող մարդիկ ու պանդոկապետ Սրմնարը է՛ն ետքը, նսեմ լոյս մը կը ձգէր քնացողի լայն ու գեր դէմքին վրայ:

Այդ դէմքը հետաքրքրութեամբ կը դիտէր Մխիթար և քանի՛ կը մտենար անոր մուծին մէջ զատելու ամէն մէկ դիմագիծ. յիշողութեանը բերելու ատ երեսը ամբողջ ճշտութեամբ, մտիկ ընելու անոր շունչը որ անհոգորէն բացուած ճարպոտ կուրծքը վեր կը հանէր, ա՛յնքան յիմար փայլ մը կ'առնէին աչքերը: Յանկարծ գաղափարը ունեցաւ զայն արթնցնելու: — Հէ՛, աղբար:

Ու միւսը իր յանկարծակի ոստումին մէջ տեսաւ ատ յոտալից մուծը աչքերուն որ անդունդի մը արհաւիրքով վրան կը հակէր: Բայց նորէն ինկաւ բարձին վրայ, հայհոյանք մը մըմուտով քթին տակէն և առանց կարեւորութիւն տալու միւսին:

Այն ատեն Մխիթար ոտքի ելաւ, անկելով հասակը մուծին մէջ, նախանձի հսկայ աշտարակի մը պէս ըստ պառնալից ու մարմնին բոլոր ծանրութեամբ ինքզինքը ձգեց քնացողին վրայ՝ ուժգին ու յուսահատ փաթթուելով խուկացող կոկորդին:

Ի՞նչ ուզեր էր ընել, ինքն ալ չէր գիտեր. այդ կատաղի թաւալումին մէջ, մարմին մարմնի, մտիկ ընելով իրարու շունչ, կուրծք կուրծքի սղմուած, պլլուած, քաշկուտելով գիրար գետինը անկիւնէ անկիւն, աղբին մէջ, քեղրթուած երեսներով, վիրաւորուած ձեռքերով, մինչև դրան բերանը, մինչև նեղ խոհանոցը, ուր միւսը իր գեր թուլութեան մէջ շնչասպառ ինկած էր տանելով իրեն հետ Մխիթար, այդ ծանր անկումին մէջ Սրմնարի խարխափող ձեռքերը բռնեց էին սեղանին վրայ մոռցուած մսին դանակը՝ որ մխեր էր պառկողին սիրտը, զարնելով անընդհատ, գլտորելով ինքն

ալ առատօրէն ժայթքող արիւնին մէջ միւսին որ վերջին ճիգով մը մէջքը կը փաթթուէր ու երկու ձեռքերուն մէջ Սըմսարին գլուխը սղմած, պրկելով անոր վիզը յուսահատ ու կորովի ջանքի մը մէջ կը վերջացնէր զայն ոտքերուն վրայ, զարնելով ատ գլուխը պատին, ուր անշարժ մնացեր էր ան հսկայ գամէ մը կախուած, դուրս տալով ձերմակ ուղեղը՝ որ կը հոսէր պատն ի վար:

Ատ դիրքին մէջ գտեր էին երկուքը առտուն, Աահէ արիւնի մէջ, կտրուած շերտ շերտ, աչքերը ահռելիօրէն դուրս ինկած նոր արթնցող ապշուածեանը մէջ, խոհանցին նեղ անկիւնը՝ սղմելով Մխիթար պատին ու պրկուած ձեռքը որ մահուան մէջ դեռ կ'երկննար գէպ ի կախուած գլուխը արիւնի և ուղեղի մէջ թաթխուած:

Արագիրները որ կը պատմէին այդ ահարկոռ ոճիրը, կ'աւելցնէին թէ ճամբորդի պայուսակէն գտնուեր էին երկու նամակ, որոնց մին՝ կտակ մըն էր ահամայ ու դժգոհ, որով Սըմսարը իր ինչքը կը թողուր Արշակի, և միւսը՝ բացատրութիւն մը ոճիրին:

Չարհուրելի ուխտն էր ան « կրծելու սիրտը » Աահէի՝ որուն սէրը երբէք չէր կրցած ներել. այդ սէրը՝ որ ամէն համ վերցուցեր էր կարծես բռնաբարուածի հաճոյքէն զոր իր գազանային ախորժակը ուզած էր ըմբռնել:

Մխիթար ատեր էր ատ տղան և ատեր էր իր զաւակը, որ ոտք էր կոխած իր կերքին դէմ և « եթէ ինչքս իրեն կը թողում, կը դրէր, կը թողում անէճքովը մէ-

կուն՝ որ երբեմն սիրած է իր ապերախտ պզտիկ սիրտը և որ հիմա վրէժ լուծելու կ'երթայ մահուան մէջ:

Դառն ժպիտ մը նկարուած էր քաջ տղուն երեսը սա տողերը կարդալով: Իր հայրն էր ատ գրողը, իր հայրը՝ այնքան ատելի ու վրէժինդիր:

Ամիս մը վերջ՝ Տիգրան կ'իմացնէր թէ Արշակ ծախեր էր ամէն ինչ ու մաս մը ցրուած պանդոկ գտնուող գաղթականներուն, մաս մը շրկեր էր աղքատներուն, գալով միանալու յեղափոխական շարքերուն, ուր կը գործէ անվեհեր ու անձնուրաց, և ուր ամէն ընկեր կը սիրէ զինք գորովոտ ու տաք սիրով մը:

VI

Սեպտեմբերի վերջին օրերուն էր որ գործերնիս լմնցաւ Մարտիլեայ: Յաղթուած . . . յաղթուած էինք, որովհետև մեր դատն ալ ուրիշ շատ մը դատերու պէս քաղաքական փառասիրութիւններու զոհ եղած էր. ոչինչ կրնայ որոշ գոյն և մեկին նկարագիր պահել այս դարուն, ամէն հաստատութիւն խաղաղիկը կը դատնայ քաղաքական տիրող ռեժիմին, որուն կը զոհուին անհատական ամէն սկզբունք, ամէն ձգտում, ամէն գաղափար և հետզհետէ եկող սերունդները կը դաստիարակուին մարդոցմէ որոնք լոկ ստրուկ գործիքներ են՝ փառասէր պետերու քաղաքական ծրագիրը գլուխ հանելու կամ անոնց ընտրելութիւնը ապահովելու:

Յաղթուած էինք ու հարիւրաւոր գաղթականներու աղերսն ալ կը խղզուէր օտարին քաղաքական նախանձոտութիւններուն մէջ և մեզի ուրիշ ընելիք չէր մնար բայց եթէ պայուսակնիս շինել ու կորսուիլ :

Ու առտու մը, հոկտեմբերի ցուրտ առտու մը, որ ելեր էի գոյքերս ծրարելու, սա մտածումները չէի կրնար վանել մտքէս երբ Արշակ ներս մտաւ : Լայն ժպիտ մը նիհարօրէն մեկամաղձոտ՝ կը փայլէր աչքերուն մէջ : Հաստատ քայլերով ինձի կը մօտենար ու քաջ շարժումի մը մէջ ձեռքերս սղմելով .

— Հայրս անիրաւութիւն ըրաւ ատ դժբաղդ աղջկան որ տունդ առիր, կ'ըսէր, — չ'պիտի ուզէի որ մինակդ կրես անոր բեռը ասկէ ետք :

Ու երբ ապշած իրեն կը նայէի .

— Իրաւունք կ'ուզեմ ընել իրեն . ըսաւ :

« Իրաւունք ընել » , ո՛չ . կրնայի խոնարհ յարկիս տակն առնել անտուն ու հիւանդ հայու աղջիկ մը և սրտիս գոհունակութիւնը ուրիշին հետ չ'կիսել : Ո՛չ, ատ տեսակ « իրաւունք ընել » չէր որ կ'սպասէի իրմէն : Արշակ հասկցաւ կասկածոտ նայուածքս ու իսկոյն յարեց սրտոտ շեշտով մը որ ուրախ ցնցում մը տուաւ սրտիս :

— Գիտես որ կը սիրեմ զինք :

Ա՛հ, հոտ էր որ կը գտնէի իր քաջ սիրտը, կտրիճ տղայ, որուն վրայ գրեր էի ամբողջ յոյսս, սէրը որ յօժարօրէն նուիրեր էր, — հին սէրը որ կարծես ցարդ խօզակին մէջ ամիսփուած գունագեղ ու այլափոխ կը ծնէր պճնագարդ թիթեռնիկի մը խօլ ու զուարթ թռիչք առնելով :

— Արշակ, սիրական տղաս :

Ու խանդաղատանքով կը դիտէի զաւակը՝ որուն սէրը այնքան բուռն եղած էր, ինչքան անզուսպ՝ հօրը ըստրուկ կիրքը :

Բայց այդ սէրը սկսած էր վախցնել զիս հիմա . ցաւալի լուրեր կը հասնէին տունէն Սիրանուշի մասին, ու կասկած մը անձկութիւնով հոգիս կը ճնշէր, քանի կը մօտենայինք Փարիզի :

Աշնան ցուրտ օր մըն էր . սաստիկ հովը մեզ քշած էր տաք անկիւն մը շոգեկառքին մէջ, Արշակ իր յիշատակներուն անձնատուր և ես՝ մխրճելով միտքս այլանդակ մտածումներու քառսին մէջ : Այո՛, ճմութեամբ չոր լաթի կտորներ անպէտ ու աղտոտ, կինները՝ որոնց ատ ներքին գործարանը հաներ էին և սա եռանդուն սիրահարը որ հետս կը տանէի . . . : Այն ատեն յիմար գազափարը ունեցայ վտանգը դիմագրաւելու անդունդին եզերքը չ'հասած :

— Արշակ, թերեւս Սիրանուշ հիւանդ ըլլայ, թերեւս ծա՛նր հիւանդ :

Անբաղդ տղայ, պահ մը զարմանքով կը նայէր ինձի ու կը կրկնէր, « թերեւս ծանր հիւանդ » : Բայց կարծես երիտասարդի թարմ պատրանքները, մատղաշ յոյսերը մտքէն կը փարատէին վտանգի ամէն կասկած ու նորէն կ'իյնար իր անհոգ յիշատակներուն գոգը, կըրկնելով լոկ « ծանր հիւանդ » , ինչո՛ւ :

— Ար յիշե՛ս հիւանդանոցի գործողութիւնը . . . : Խօսքս չէի լմնցներ, ոստումի մը մէջ դիմացս կը կենար տժգոյն ու յիմար զարմանքի լայն ու գունատ ակնար-

կով մը յառելով պարապութեան ու կ'իյնար առջեւ թուլցած ու մռայլ :

Երբ կնոջս փարտացի ըրածս , տուն հասնելով , խիստ նայուածք մը նետեց վրաս . « Անխոհեմ » : Լռիկ քայլերով եկաւ մեզ դիմաւորել սեմին վրայ . այո՛ , Սիրանուշ կ'անէանար անդադար :

Կարծես մահուան սենեակ մըն էր որ կը մտնէինք , վարագոյրներու խոհուն մթութեան մէջ , անկիւն մը կը նշմարէինք Սիրանուշ որ թիկնաթողի մը մէջ կը մնար անշարժ ու կարծես չէր զգար մեր ներկայութիւնը : Արշակ կը յառաջանար շարունակ թեւիս կրթնած , կը յառաջանար դէպ ի անշարժ աթոռը . հիմա անոր քովէ էր , անոր առջեւ , անոր ոտքերուն տակ , պողալու իր վիշտը , իր տառապանքը , իր սէրը . բայց Սիրանուշի աչքերը զինք չէին տեսներ ու խուլ և անմուռնչ կը նստէր ան . ճերմակ մազերու անխնամ թելերը թափած թոյլ թոյլ կախուող այտերուն վրայ . ոտքերը քաշուած աթոռին խորը անգութ ու չոր պառաւութեան մը մէջ որ կը տեւէ յաւիտենապէս :

Ու բնական զուգարիպութեամբ մը միտքս կը բերէի ան միւս զոհը որ սրձարանին աղտոտ անկիւնը նետուած , նոյնպէս անտարբեր ու լուռ գթութեան խօսքերուն , գուլցած , թոռմած ու ծերացած՝ Սըմարի վրէժխնդիր օխին տակ կ'իյնար վերջապէս :

Երկու զոհերը , — բայց Սիրանուշի զոհաբերութիւնը աւելի սրտառուչ բան մը ունէր իր մէջ . — առոյգ տունկի մը պէս որ մութի մէջ կը փոխադրես և որ իր եռանդուն ածուծի ճիգին մէջ հասակը վեր

դէպ ի լոյս կը քաշէ . բայց անարիւն ու վտիտ կեանքը անգամաւոյժ ինքն իր վրայ կը ճկէ ատ հասակը , պրկելով ամէն կենդանի երակ , ամէն առոյգ ջիղ , և չոր ոտքերը որ կը քաշուին ու կ'իյնան և դեղնած տերեւները որ շուքին մէջ կը թափին :

Ահա՛ ինչ որ եղած էր աս կայտառ ու գեղանի աղջիկը որ կը յառէր առանց տեսնելու սիրահարին ինչպէս ոտքին տակ , անէացած ու թշուառ , կաթիլ մը լոյս արցունքի մէջ բռնել ուղեւով սիրոյ պատրանքը որ ի՛ր ալ կեանքէն կը խուսափէր այս պահուն :

Վ Ե Ր Ջ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0358211

43576

92

ԳԻՆԸ ՄԷԿ ՏՐԱՆՔ Է

Ստանալու համար դիմել հետևյալ հասցեին՝

MESSIA

19, rue des Monts-Clairs — COLOMBES (Seine).

43576